

ба 6590
1912/1962

МІХАСЬ ЛЫНЬКОЎ

НА ЧЫРВОНЫХ ЛЯДАХ

АПОВЕСЦЬ

Бел. аддэл
чыл. 1953 г. ба 6590.
1994 г.

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БЕЛАРУСІ
Лім
МЕНСК—1934

Редактар *К. Зарэмбөүекі*

Технічактор *Абдрашата*

Калекта *М. Ковалева*

Запча ў друкарню 6/XI—33 г.

Друкана да друку 2/XII—33 г.

Набрана на ани № 6

Адк. кэр. друк. *Варатынскаг*

Заказ 2133

6.000 экз.

Ул. Галоўлітбелаг № 859.

Друкарня імя Сталіна.

25. 11. 2009

КНІГА ПЕРШАЯ
ЦІХІЯ СЯЛІБЫ

Павісла сонца над крутой гарой.

Яно ўсё ніжэй і ніжэй запускаеца над зямлай, вось уселася ўжо на сук вілаватага дуба—на гары, пз-над кручай. Здаецца, угінаеца сук пад сонцам і вось-вось скоціца яно, бразнецца на зямлю, расколеца из бліскучыя аскалёнкі.

Але сонца цэла, толькі робіцца ўсё большым і большим, ablі-
заючы чырванину верхнайны дубоў, ветраковыя махі і статак ку-
ганаў. Чырванину гарыцы неба і ў гэтай чырвані губляе сонца
сваю залатую празрыстасць—можаш смела глядзець у векавечнае
сонцева иока, гатовася замружыць свае каснікі-расціцы на адпачын-
ку, на ноч, на сонешны сон. І здаецца, пераплытающа празры-
стыя пртмени: з нябачнымі струменямі цішыні, з крышталёвым
снакоем вечара, з ледзь чутнымі подыхамі вячэрняга ветрыка.
Еннясе з паплавоў пах росных красак, пах травы медуніцы, пах
соннага чабара з пз-над кручы. Сіратой праляціць пчала, дзын-
кинуў і спалохана змоўк, выцяўшыся аб скібліну, шмель, спяшаю-
чыся из радзімую купіну. Дзесьці ля балот забляяў бардичык,
яму адгукнулася над Дняпром книгаўка, і адразу началі цымнечь і
прыбярэжныя кусты, і вілаватыя дубы над крутой гарой, і ў ку-
дзеркі туману началі спавівацца вадзянныя струмені. Дняпро дых-
нуў халедком, вільгачную ды пахам прибярэжнае цвілі, гнілога
багавіння і рыбае мелюзгі, павыкіданых за дзень рыбалкамі.

У недасяжнай вышыні засвіціліся першыя, яшчэ бледныя і
дрыготкія зоры, якія і можа зауважыць хіба толькі спрактыка-
ванае Лаўрэнзва вока.

— Ужо, запаліліся... Ну што-ж. На тое ўжо воля боская, каб
кожная гэта ды на сваім месцы... Днём вось сонца, а на вач ме-
сік выходзіць... Ды дзе яму аднаму. Таму і паліць бог свае неўмі-
ручыя ліхтары... і кожнай душэ чалавечай па зорцы—як каму та-

хент, як каму боская міласць. І аднаму меншай, другому большая.
А загіне душа—згасне ліхтарык... І наляціць на небу, а куды—
нсвядома... Грахі нашы, няйначай... А паліць ужо час...

Лаурэн пацягвае ізячмі ад вічэрняга холада, занлікае на ўсе
гузікі ватоўку, і дастаўны з-пад куста вісле і ліхтар, спускаецца
да самай вады. З ціхім, ціхім, ледзь чутным для вуха шорхатам
ліжка яна шуринастым берагі, вільготныя, росныя. Лаурэн доўга і
марудна адвязвае чалец, прымайстроўвае ў ім абярэмак сухога
сена, паліць ліхтар, асцярожна ставіць яго на дошчанку, дзе ста-
іць некалыкі плянік з газай, ляжыць шматок пакулля. Адштур-
хнуўшыся ад берага, Лаурэн едзе ўверх па Днепру, да самага
дальняга семафора снайго участка. Адну за другой запальвае се-
мафорныя лямпім і ўсцягвае іх на самы верх мачтаў. Дзе газы
надалье, дзе старанна пратрэ закуранае шкло, падрэжа і падчыс-
ціць кнот. І калі запаліца апошнія лямпа, едзе Лаурэн да не-
вялічкай выспізкі, заросшай лазінком і алешикам, выцягвае
човен, раскладвае цинельца, назбраўшы ўсякага сушияка з ла-
мачча, павыкіданага вадой. Тут і алешикавы щольніах, і яловое бер-
вяньцо—адблісіць ад плытоў, тут і павыкіданыя вадой бярозавыя
пярэвіткі і ўсякай іншай драбяза.

Лаурэн грэе над цинельцам старечную руку, і, уладзіўшыся на
ўзятым з чобуна сене, пазірае ўздоўж рачных берагоў, углядаеца
у запаленыя семафоры. Чырвоныя і белыя, мільгаціць яны ў згу-
сцелай цемені ночы, і адсвечаюцца то пырскамі, то дрыготкімі
круцёлкамі на цёмнай вадзе. Лаурэн глядзіць і ўздыхае. Прызыва-
чайцца ўжо так. Гляне на што—уздыхнё, падумаете—уздыхнё.

— Аб чым гэта ты?—запытас часам жонка ў хаце.

— Што?

— Да страціў хіба што? Згубіў? Уздыхаеш так цяжка..

— А ты сабе шкрабі бульбу, от і ўсё...

— Я от шкрабі!

— Ну і шкрабі...

— Гэта ён, мамка, панікадзілы ўспомніў... Не маліўся два дні,
от і ўздыхае... Або пратасэй... Бач-жа, папту прыслужвае...

— А ты, лузан, змоўчы... Бач ты яго, папругі захацеў адве-
даць. Калі параслі шаршні на спіне, дык пазганяю...

— ... і трэба такі даць,—думае Лаурэн.—Не ў людзей пашлі
хлопцы. Басота, а не сыны... і каб у каго, а то ў яго... Сам ба-
цюшка паважае нават. Праўда, бацюшка і сам не абы там што
якое, але-ж як ніяк, ніхто як не ад бога...

Лаўрэн падкідае ў цяпельца ламачна, трэскі, жмак сухое травы, які ахінаецца густым жаўтавата-белым дымам. Праз дым вылятае некалькі іскраў, потым яго праразаюць зыркія изылкі польмя. І дым тады робіцца чорным і празрыстым. Цяпельца робіцца большым, сцягвае іоч з усіх бакоў і таму здаецца яна яшчэ цямнейшай і вышэй улятаюць зоры, бліжэй насуваюцца алешкавыя кусты.

Лаўрэн ляжыць на спіне, узіраеца ў нябесныя глыбіні, прыслухаеца да начных гукаў. То трэсне галінка ў цяпельцы, зашуршыць асакой узбуджаная вадзянай хвала, дзесці на бёсцы прапяе певень. І зноў усё ціха. Толькі чувасць, як сіпіць у цяпельцы мокрая сцяблінка. А за крутой гарой, абуджаючы берагі і поле, прыясенца прыглушаны рэхам гудок.

— Мусіць пасажырскі пашоў ужо. Ды і час яму.

І Лаўрэн уздыхне.

— Мудрасць на ўсё, мудрасць боская. Без яе, а ні кроку. І паравоз, і параход,—і кожны з іх з ліхтарамі... І зоры свецяць, а хіба-ж іх паляць? Ды што зоры... Заўтра вун фашыны прыдзенца ставіць на быстраку, прымкрай праця. Хіба Сяргею вось прапанаваць, а мо' пагадзіўся-б ён за якую капейку. Наўрад хіба. Пракавешны лодыр, яму абы толькі міранаў лавіць, то-ж стварэнне людское.

Лаўрэн уздыхне і пачне дрыманіць.

— Ніхто як бог...—засыпае ён.—Так, бог... А фашына—яны нішто. Добра ставіць іх у зацішным месцы. А паспрабуй ка на быстраку. І дручик уваб'еш, а пакуль за парэвіткай еходзіш, друк і палпыў па вадзе, падмывае... Толькі турбоги тывя... А як прыпадзе параходу на малізну стаць—стане, і хоць ты яго друкам—уліпне, ні з месца... І семафоры вон тэтыя—свяцяць, мігцяць. Свецяць ліхтарыкі... Вун аднойчы і Лаўрэну так заеўшій начальнік дыстанцыі, аж твар успух. Пад самае вока патрапіў — быў тады семафор недагледжаны. Што-ж... Нішто як не ад бога...

2

Яны глядзяць адзін на аднаго і кожны думае:

— Ну, хопіць ужо... Іш ты яго, буркалы вылупіў...

І ніяк не разыйдуцца. У аднаго асадзісты карчаючымі выгляд. На бязбрывым пухлым твары плюснявыя шчылінкі воч. Глядзяць, здаецца, зусім у іншы бок—вунь на тую алешыну, на

сцяблю коіскага ішавелю. Глядзяць убок, але ўсё бачаць—
кожны рух, кожны мірг, кожную інават аплешыну на Сяргеяўай
шапцы кучомцы.

— Ну, дык што-ж тэ-э-та, бра-а-це... пані Сяргей... Ну, дык
як-жа тэ-э-та?

Словы выціскаюцца інаволі, з націкам і ў такт гэтым словам
шібы скача падбародавік і таныршчуща рудыя валасіні на ім.
І валасін тых—ат, на развод хіба, як тых каласоў на неўрадлівым
полі.

Сяргей утідаецца ў гэтыхі валасіні і ўсміхвецца сваёй дум-
рью:

— Ну ё безлюдзь, і лескі і тас не скруціў-бы,—і зірнуўшы на
свае вудзіны, кінуўшы вокам на рэнку, адказвае чалавеку. Ад-
казвае з прыскокам, з захапленнем, адразу кідаючи цэлую
жменю слоў, аб якіх ёні байдай і не думае.

— Што як-жа? І чаму як-жа? Аб чым гэта вы? І чаго гэта
вас, дзядзька Іван, узніясло гэтак рана? Хіба-ж то справы якія?

І Сяргей аж адступіў на два крокі, каб стрэсці аб мокрую тра-
ву пясок з сваіх бліскучых ад расы аточкай.

— Да ты, паке Сяргей... да ты, пастой... Я вось пытаю, ба-
чыши, імітаюся ў цябе: чаму ты из рэнку ідзеш, іі ў цябе-ж няма
другога клопату, іі ў цябе дзяцей, скажам, нимашака?

— Дзяцей? Штэ колыкі на маю галаву гэтай затлумы.

— Дык от я і кажу: дзяцей у цябе, можна сказаць, плойма—
ноўна хата пуплоў. І пакарміць яно кожнага трэба, канешне трэ-
ба. Ды ё адзежу, ды ё абутик сякі-такі згораць... А там зіма не-
узабаве... А хіба-ж яно гэта ў цябе як у людзей... Вучь людзі на
касаніу пашылі... Вучь я калі яшчэ ўстаў, але дай, думаю, прай-
дуся на тия беражкі гільня, бо, крый божа, і выжиуць табе
Скасіць не скосіць, а бабы ношкамі пазыносяць, павытапчуць
больш. Панадзіліся вун караўчанская бабы, ды ўсё ў мой лог...
Дык я сабе іду, ды ё зб справе думаю... А куды яно табе патрэб-
на, тым часам... Узяў-бы касу—гэткі-жа ты нязломак—ды ў рад-
да ўсіх, як і ўсе добрыя людзі. І ў цябе-ж не абы што, а сякі-
такі шнур ёсцека... А з сваім упраўіўся—да людзей. А хіба, ска-
жам, у мяне не знашлося-б працы табе. Вось хоць бы зараз, па-
шоў-бы да панакошваў трохі—іі мнеч-же з Напрэям аднаму
управіцца?..

— І-і... дзядзька Іван! На ліха-ж яна здалася мне, касавіца
тая? Ці ў мяне коні, ці каровы, авечкі? Ды ё пожанька ў мяне,

ат, пуп прыкрыць камарыны, — і ўзяў-бы касу, да суседу ногі падрэжаш.

— А дзеци?

— Пры чым тут дзеци?

— Аб зіме, чалавека, дбашь трэба. Вось чуў-жа я, і не леяўся ты...

— Уга! Толькі й бяды... Абы ў людзей было.

— Хоць-бы бульбіну якую ўкінуў...

— Уга! А ў людзей капцы навошта? Будзе ў людзей—будзе і ў мяне.

Дзядзька Іван маўчыць. Ён не ведае, што сказаць, аб чым зпыталаць болей.—«І не зломак, здаенца, але-ж бачыш-жа, такая ўжо людзіна няўдалая... А ўшчэ жаніхся чалавек, можна сказаць, жонку ўзяў... Дзіцяняты гэтыя самыя... ні андаракаў табе, ні каб жонцы пярэднік да свята, ат, грэюць свет пузам... Людзі, каб на вас нарад»...—Іван узіраеца ў дзіравыя Сяргеевы лахманы, на штаніну, дзе скача дзірка из дзірцы—вун зусім калена голае.

— Ну, дык мо' які дзень і прапрацуеш ў мяне... з касой... Гэта я так ужо кажучы да слова, бо ўчора трапілася жонку тваю пабачыць...

— Ага...—адказвае неўпапад Сяргей, які думае зусім аб іншых справах.—Вось прычапіўся, смала... і чаго яму трэба. Нашоў дурніцу... Уга, гэта табе не караўчанская бабы, што за пазадзё жалі. Але-ж і на рэчку час. Мо' што і трапіла за ноч.

І ўгодас адказвае.

— Не, дзядзька Іван, нязручна мне, бачыш... Ды й не пасаса... Пашукайце ўжо іншага якога чалавека....

— Дык не пойдзеш?

— Да ўжо-ж так, дзядзька Іван, не прыпадае мне на працу ісці. Вось я на рэчку зараз, а там, дзівіся, за нач і трапілася часам на шнур што-небудзь: ці шчупак, а то і мірон часам. Што ні што, а хунтаў на дзесяць павінна быць, няхай я з месца не крануся... А будзе што, а сразу да Ёселя— дачнікаў цяпер панаeskала... вун у хвойніку дык пад кожным дрэвам эж плойміг. Абы лавілася рыба, дык будзе і хлеб...

— Дык ты-б хация паспытаць калі рыбіну-б якую прынёс?

— Паспытаць? Чаму не... Вось я зімой вуюноў раз насмыгай, дык жонка побудыя начоўкі набэхала, ды ўшчэ ў дзежачку... Ну, крыху пасмажылі, пасушылі вун колькі і елі-ж, елі, можна

сказаць, не ўжадобку елі. Ды щчэ людзям колькі ў піліпаўку параздаў... Чаму-ж і не паспытаць, уга...

— От боўціла!—думае дзядзька Іван, думае маўклівия думы Абодвы маўчаць і не ж нязручна разысціся. Разысціся не дагаварыўшыся.

З маўклівасці выводзіць Лаўрэн. Ені варочаецца да хаты з свайго рачнога логава, дзе пілнуе ён семафоры, ды разам ужо і сялянскія паплавы.

— Ну, дык гэта вам дзесень добры, да з ранием вас, да з якім ўшчэ ранием! Расіцу, бач, бог паслаў, вастры касу да не давай спуску. Надвор'е, мае вы браткі, толькі на сеза, прайдзі разок, варухні грабелінай ды из воза кладзі. Бачыш, сонца якое ўзышло... А ты, браце Сяргей, спяшайся, спяшайся, браце... Еду я каля зямёна камення, дзе ты ўчора шнурыв ставіў, дык, браток мой, як целянніца нешта, няяначай сом... Сом не сом, але-ж нешта табе прыдбалас...

— Ты напрауды, дзядзька?

— Ну, а ты што думаш, каб я гэта ды на праваслаўнага чалавека чмуту наводзіў. Кажу-ж табе прауду.

— Ну, дык я еду... Я ўжо твайго чаўна, дзядзька Лаўрэн, вазьму, бо мой, каб ён згарэў, праращэці крыху, засмаліць трэба...

— Ды ўжо-ж, вазьмі... Вясла не згубі толькі, ды потым скаваеш у лажку, ды туды, дзе я кладу заўсёды. Ды што я хачэй сказаць табе? Ага-а... Ці не ўзяўся-б ты сення фашыны папраўляць. Бач, размыла крыху, на быстрaku.

— Няма часу, ня машака, дзядзька Лазурэн, мо' другім часам...—і Сяргей завіхаетца ля чаўна, бразгае сваімі блішанкамі ды іншым якім начыннем рыбалкавым.

— Ну дык хіба пойдэм, пане Іване, у адну дарогу?

— Да яно ў адну...

Іван Цыбал ідзе ўперадзе па вузенькай сцежцы і старанна абыходзіць высокія сяябліны травы, каб залішне не ўмачыць адзежы. Лаўрэн не адстае і стараеца ісці ў ногу, паспываць разам з павольнаю але цяжкай ступою.

— Дзівак!

— Гэта вы пра каго, пане Іване?

— Да пра Сяргея... Целюдскі ён...

— Чаму?

— Да так... Ну, хто гэта бачыў, каб у такі час, у т-а-а-кі час ды цягачца вось з вудзілнамі. Можна сказаць, гібее чалавек.

— От, гэта вы правільна сказалі: гібее чалавек і сям'я гібее.

— Дык вось я к таму і кажу... А тут я працу яму даваў... Накасі, кажу, дзень які, усё-ж сёе тое і заробіш, і дахаты прылбаеш.

— Ну...

— І дзе там, з працай да яго і не прыступу. Ні сабе карысці, кі людзям... А пасароміўся-б хаяці...

— Нішто як не ад бога... Такая, пане Іване, планіда ўжо ў яго, такі ўжо ён урадзіўся. Мне анодысь башношка сказаў. Бач, я на сыноў на сваіх скардзіўся... Дык ён і кажа: «Грэх, чалавечча, на жыццё крыўдаваць. Калі бог захацеў так, нічога не зробіш, цярпі, цярпі і на бога думай, ён табе ўсё гэта ў свой час прытадае».

— Ну-у...—і нельга было аразумець: ці згаджаеща дзядзька Іван з Лаўрэнавымі думкамі, ці от проста так, каб не маўчаць, выціснуў з сябе гэтае слова. І ўжо калі падышлі да загумення, Іван павярнуўся на хвілінку якую да Лаўрэна, каб выказаць некаторыя свае думкі, якія ніяк не месціліся ў галаве, чакаючы выйсця.

— А я і кажу яму: панакашвай вось дзёй колькі, усё-ж сёе тое ты і заробіш...

— Да ўжо-ж...—кінуў у сваю чаргу Лаўрэн і накіраваўся ў бок на свае агароды. І калі пералез праз плёт і спугнуў з капапель верабіны статак, тады толькі працяг сваю думку.

— Бач ты яго, міласэрны які знашоўся—папрацуй у яго дзёй колькі... А запытаць-бы ў цябе, а колькі ты плаціць будзеш, ды й ці выскрабеш з цябе плату тую...

3

Людзі жыліліся, аж пот цурчэў з спацелых тварэў. Узнімалі за рукі і ногі і ўскідалі гэта змякчэлае і такое падаткае цела і як па камандзе кідалі ўніз на бярвенне. І быў прыглушанным і, здаецца, нейкім шурпатым гук, калі падала цела на шурпацины хваёвай кары. і злёгку, злёгку гудзела бярвенне. Людзі змарыліся і па ўсіму відаць было, што началі яны даўно.

— Дыхае яшчэ гад...

— Дыхае! А вы яго бокам, бокам, ды на сукі тыя...
Білі бокам. Апускалі грудзьмі. Давалі выспачча, каб-жа бы
весялейшым. Білі і прыгаварывалі:

- Гэта табе за круны, за Ганіны...
- Гэта табе—курэй красці...
- А гэта—ведай нашых...
- А вось табе і авечак скубеці... Бач, ірад, унадзіўся красці...
- І дзе гэта відана...
- Каб у сваіх?

— У вёсцы сваій? І пуща яму нямашака. Каб гэта ўжо на
старае дзе бадзяўся ці па ярмалках самапрадкі пёр. Дык-
жа не...

Навакол стаялі старыя, і, скоса пазіраючы на бярвенні, ві
то спачуваючы ні то шкадуючы ківалі головамі. Перанізваліся
нададзіцы, віхляліся над нагамі дзеці, уся ў саламянай трусе-
цёrlася бокам аб плот сонная свіння. Цёrlася і рохкала з
вялікім задавальненнем, тыцаючы ружовым лычам у стытне-
лую алешковую жардзіну, канец якой абламалі людзі для сваіх,
зусім для свінні не цікавых, спраў.

А людзі ўрэшце змарыліся, знясілеі. Выщершы ручавамі
спацелыя, твары, кінулі кій, адышлі водаль, падаставалі кап-
шукі, і ядраны дым змяшаўся з пахам гною, густых канапель і
ворыва. І нібыта сароміліся сваій справы, нібы нехация, от
так, пазіралі часам на бярвенні, але гаварылі ўжо зусім аб ін-
шым. Аб падвор'і, аб тым, што ячмені пашлі ўгору, аб
аустрыйцу, аб далёкіх лядах—проса, пішто ў гэтым годзе, не
сбярэшся кашы. Аб вайне, аб страшэнным ярманцы.

І салдаткі, каб на іх ліха, распнуста на іх пашла, зусім
выбліліся з рук... Вун у Ляхауцы хлапчука бабы спаймалі ў лесе,
салдаткі... Дык што-б вы думалі, каб не наспеў ляснік, была-
мальцу пакута... Уга, яшчэ як...

— Ну, гэта ты, пане Лявон, ужо так сабе...

— От-жа крыж часны... Змітракова Кузьмы хлапец... Да
душы-ж, бабы казалі...

— Ну, ты ім і вер, яны табе нагазораць. Вун у падлессі
ярманца, кажуць, бачылі. Таксама-ж бабы. У нядзелю па ягады
хадзілі. Ды 'шчэ як напалохаліся. А то й не ярманец, а Мікіта
Саласюк. Бугаль там паліць. Ну, дык ён і пужнуў іх...

— Пужнуць 'шчэ, пужнуць...

— Каго? Што?

— Даведаецеся майго ўжо слова, тады скажаце, што Лявен праўду казаў!

— Ды якую праўду?

— А чалавека біць, гэта вам што? Быдла тая здалася?

— Ну, ты там, блыха, можна сказаць, а лезе яшчэ...

— І палезу, нечага чалавека біць...

— Ты ўжо зачыні сваё запала, бач гаварок знашоўся... Тут аб чым кажуць? А ён аб сваім... Адыйдзі, табе кажуць... Ідзі, ідзі, не сунь носа не ў сваё проса...

І Лявен Ражок, які спазніўся на ўсю справу, адыйшоў ад купкі людзей, абышоў моўчкі бярвенні, падышоў да таго иерухомага, што ляжала цяпёр у брудзе, у трэсках ля паучных бярвенні, і стаў моўчкі ўглядзіцца на гэты палаплены спінжак, на адарваны каўнер, на забарсні, якая заблыталася ў бервянне і таму ў нага павісла ў паветры, выщчарыўшы скроль парваныя запці брудныя пальцы. І на пальцы кіпець, збіты даўно, счарнелы.

— Ну, ты там, шолудзь, не кратан, без цябе збышліся...

Ражок прысёў на бервянне, зняў для нечага шапку, ізноў на дзеў яе. Нешта закозытала ў горле, у павеках воч. І таму ўстаў Лявен, выスマркаўся, выцер аў замусленую калашыну рукі і нашоў паволі да свае хаты.

Захадзіліся дзені, спявалі дражнілку яму наўздангон:

— Ражок, Ражок...

— Бульбяны піражок...

Сплязлі і разбягліся па ўсіх вуліцах мястечка, па яго сялянскай частцы, што падабралася да самай рэчкі з сваімі агадамі і паплаўцамі. Разбягліся і па галоўнай вуліцы, дзе базар, дзе крамы, дзе стаіць манаполька і «банк», дзе живе сам пан ураднік.

Разбягліся і разносілі іавіну:

— А сёня Хвёдара білі, Жаранкова... От-жа-ж білі, от-жа-ж якатаў, якатаў, а потым і змоўк. Авечку ў Панкрана спёр, а Панкран за яго і вазміся з братамі. Авечку ў кубле знайшлі, а аўчыну аж пад самым вільчыкам у хляве... От-жа-ж якатаў, от-жа далі злодзею...

А ля бярвенні стала цішэй. Разышліся і апошнія дзве младзіцы, і толькі тады з-за струхлелае шулы варот высунулася хустка, а за ёй другая. Хустачкі з старой палатанай спадніны, даўно злінялай і парванай, бо выбіваліся косы з-пад дзірак

І пад хусткамі віднеліся напалоханыя і зарумзаныя твары. Азіраючыся дзяўчынкі падышлі да бирвенняў і засопшыся, пачалі ўвіхацца ля нерухомага тулава.

— Татка, а татка!

— Ну, устань-жка...

І меншая пачала румзаць, аднай рукой уціраючыся падалом запэцанае спаднічкі, другой штурхаючи за рукаў спінжака.

Тады старэйшая дала ёй кухталь у спіну. «Ты ўжо ў мяне змоўчыши... вось паспрабуй яшчэ! Ну, цішай-жка...» Але й сама не ведала што рабіць і цяжка было-б распазнаць, аб чым думае гэтае дзіцянё, і ці думае яно што, ці не. Нé даўши ніякай рады глядзела дзяўчынка спалохана на вуліцу, на шаты кляноў, што ля Мялавай хаты—дужа-ж там вароты прыгожы. І новыя яшчэ—сёлета ставіліся. Глядзела на агароды, дзе расцвітаў прыгожы мак. Але чужы мак. А таму мо' яшчэ прыгажэйшы. А ў Панкратавых у саду гудзелі пчолы ля вулляў. І цвятоў колькі гэтых самых у садку: і панічы, і вяргіні, і агнівыя настуркі. А прыгажэй за ўсё—панічы пад сонцам...

А сонца лезла сляпіцаю ў очы, у рваныя лахманы спадніцы, лашчилася аб падзёртыя караслівыя ногі. Лашчилася і грэла. І таму на змардованым дзяціным твары з'яўляліся глыбокія маршчынкі, а самі рукі разам з сонцам лезлі ў дзіравыя лахманы спаднічкі і шкраблі здратованае каростай цела, самі сабой паціналіся пад сонцам плечы, каб соладка пацерціся аб жорсткія рубцы сарочки. Рысы твара скрыўляліся ні то ўсмешкай радасці, ні то пякучым болем. І ў гэтай радасці і ў болю тэтым былі—вясна, што ўпрыгожылася панічэмі і пчаліным гудам, сонца, аднолькава лашчыўшага панічы і паз'едзенуя прусамі і каростай рукі і забруджаныя лахманы і жорсткія, склізотныя, разучыя як асака, рубцы сарочки.

Таму й не пазнаць было: ці то радасць ці боль пануе на маршчакаватым твары, у вачах якога была чистая, без хмурынкі і плямінкі, небавесная сінь.

4

— А мы вашу дамачку валетцам, валетцам яе і прыкрыем, валенікам казырным... не хадзі, дамачка, не сумуй...—і айцец Панфіл старанна з прыціскам прыкрываў карту, пачынаў новы ход. Ён сугорбіўся на зэдліку і настарожана сачыў за кожным

ходам свае супраціўніцы, стараўся падгледзець, якая будзе карта ў калодзе, з нецярплівасцю чакаў казырэй і калі прыпідала яму на рукі ўсякая драбяза, сядзеў пакрыўджаны, спахмурнелы.

Ды рабіўся на печанага рака, калі пальцы Зіначкі нечакана датыркаліся яго рукі. Уздрыгваў на зэдліку, апускаў вочы, і потнымі пальцамі кідаў неўпад карты.

— Што гэта вы, бацюшка, глядзіце, з чаго ходзіце!

— А гэта я здуру, мой анел, здуру ўсё,—і пёкся яшчэ болей, а лыпаочыя вочы коўзаліся неўзаметку па Зіначкінаму твару, па гэтых ружовых і пратных вуснах—маліна на іх, ягода лясная, спелая.

— Ах, божухна, і сатварыў-жа ты спакусы на свеце гэткі... Ды ўшчэ ўласца якая—ты да яе і не дакраніся. І падумаеш, краля якая, вучыцелькай вось, а форсу таго—на два лапці не падходзь... Але што казаць, калі абаронца мае... Не пацягаецца з ім,—думае айцец Панфіл і закасаным рукавом расы віцірае спаселы лоб.

Зіначка моўчкі назірае за бацюшкай і падсыпае бедалагу ўсё новыя і новыя траякі і пяцёркі.

— Ну, што, у дурнях вы, ды ўжо ў пятых, здзенца?

— Пакорлівасць, пакорлівасць, мой анел...

І раптам, зірнуўшы ў акно, айцец Панфіл робіцца заклапочаным, напалоханым.

— Ізноў гэтая пічора мая прэцца. Ты ўжо, Зіначка, скажы гэтай торбе, што майго і следа тут не было. Барані ад яе божа, скогату таго не абрэшся.

І айцец Панфіл, узяўшы свой саламянны капялюш і сукаваты кій, хуценька хаваеца ў задні пакойчык. Неўзабаве рыпаюць дзвёры і на парозе з'яўляеца сама пападдзя. Яна азірае пакой і толькі зауважыўшы, што Зінаіда адна, кажа дзень добры і инеца ля парога.

— Ды вы сядайце, матушка!

— Нішто, нішто, не клапаціся, я і тут паастаю. А ці не было майго тут?.. Не?.. А мнеч-же казалі, што сюды нібыта пашоў. Вось кара гасподня, вось няма да мяне боскае літасці...—і пападдзя падаэрона аглядае яшчэ раз пакой, кінуўшы позірк у самыя далёкія куткі, і сумна ківае галавой. І ва ўсім выглядзе пападдзі,—у гэтых недарэчным убёры, у гэтых старых, даўно зношаных шлёпанцах, накінутых на босую ногу, у гэтай пэ-

запленай скацерцы, якой абкручана галава, у гэтай спадніцы, даюю страцішай усякі колер—праглядае пейкае ўбоства. І не звычайнага ўбоства, ўбоства беднага чалавека, а ўбоства жадзёны, скинары, ўбоства страцішага разум чалавека.

У пападдзі трасеца галава і разым з ёй скачуць матузы скацеркі. І толькі пісклявы голас, які сусолкай ледзянай кла-
дзенца на сэрца, гэты голас раздаецца ў пакоі.

— Эх, даражэнская, каб-жа вы ведалі... Вы вось яшчэ ня-
даўна жывеце тут. Гэта-ж такі брахель, такі брахель, свет пра-
йдзі, такога не знайдзеш. І да чаго да маладзіц ласы... Мо'й да
вас чапіўся ўжо? Вун у Кандрацішкі сын, дык вы думаецце, што
гэта Кандрацішкін сын? Не! Гэта-ж майго работа. І ці-ж гэта
адзін... Эх, не ведаецце...

— Матушка, навошта-ж гэта вам да расказваць усё...

— А чаму й не расказваць... Падза ён, вялікая падла... Дык
кажаце, няма яго? А я шукаю, шафу з пунрам замкнуў, шка-
дзе, каб я не ўзяла што пра чорны дзень... А ведаецце, што я
сказаць вам хцела? Куды гэта вы шалупайкі дзеяцё? Ужо за-
ходзіла-б я да вас, бачыце, подсвінкі ў мяне... Ну, дык дзея-
каваць....

«І гэта пападдзя... Якая тримае на ключу досыць вялікую
бібліятэку, якая добра ведае Тургенева, Пушкіна, якая чытае
Дастаеўскага, якая ведае французскую мову...»—думае Зіначка
і тэк, каб не маўчаць, пытае:

— А ці нельга-б у вас кніжок часам дастаць?

— Ну я й кажу, подсвінкі ў мяне, а хіба тут субару купіш.
ці чистым цестам карміць будзеш. Дык я ўжо абавязкова да-
вас за шалупайкамі буду заходзіць. А ведаецце што! Дужа гэта
я не люблю, каб чужую кніжку тримаць. І згубіш яшчэ часам,
да закаплеши яе чым, да ці мала чаго можа здарыцца... Дык, ка-
жаце, не было яго... І дзе толькі дзеўся? Вось прыедуць часам
хрысціць, і да хворай там, дык дзе яго знайдзеш тады?

І заверчаная ў рыхлі пападдзя пашкрабала шлёнсанцамі за
парог. Вышаў поп з бакавушкі. Падышоў на цыпачках да акна
і доўга ўглядаўся з-за фіранкі за сваім дваром, што стаяў на
другім баку вуліцы. Пападдзя знімала гладышы з парканін.
доўга соўдаласи з імі па двару і ўрэшце знікла ў баковачым
папоўскага дома.

Поп уздыхнуў.

— і ачысці мяне ад скверны... Бачылі? І вы думаецце, ёй адны толькі шалупайкі патрэбны. Рэўнасць есць, заядае...

Некалькі мутарна стала на Зінажкіпым сэрцы. Ні то ад пана—
пахлі воскам і табакай зашмальцованаия яго рукавы—вун сж
блісцяць на сонцы, іграюць шматлікавымі плямінамі. Ні то ад
пападдзі з яе підсвінкамі і шалупайкамі. Ці так ад чаго? «Ад
скверны...» Так, скверны...

— Дык мо' згуляем яшчэ?

— Не, даволі... і так галава нешта баліць...

— Галава? Уга... Гэта ўшчэ невялікі клопат, абы ногі былі
здравыя... Вось прашліся-бы крыху, праветрыліся, ды й на-
даор'ё-ж такое, мой парабак мо' ўжо пожнё скасіу... Дык пра-
шлі-б крыху...

— Не, бацошка, адпачыць вось крышачку хачу, прылегчы...

— Ну, калі так, дык бывайце, мой амел, адпачывайце...

І трасучы сівізною шчок прыліп да Зінінай рукі, як той прус-
да чырвонага яблыка.

— Ну, бывайце!

І ў пакоіку ціха. Гудзіць за акном шаршэнь. Чувашь, як пя-
рунь на рэчцы бабы бялізу, а з агародаў, з прыгуменняў ля-
цяць чоткія і вясёлыя гукі—клепаць косы, стукаюць сирыйныя
малаткі ды раз па разу пераліваюцца косы срэбнымі шоркатамі
мянташак—то наводзіща касовae лизо, выганяюцца лапатухі.

Шорхат мянташак цісле Зініна сэрца, нібы шкрабуць па ім
тупым нажом, шкрабуць і ціснуць сумам, гэтym прызвычаемым
ужо непакоем. І ні завошта не хочацца брацца, ні аб чым не
хочацца думаць. Усё навокал так прыкра, шэра і непрытульна.
І гэтае мястечка з яго бруднымі вуліцамі, з яго ўбогімі хаткамі,
з яго жыхарамі, якія ѹ думаюць хіба толькі аб каросце, аб
бульбе, аб дніпроўскіх плытках. Праўда, не ўсіх жыхароў і ве-
дае Зіна, да й навошта ёй, пані-вучыцельшы, і ведаць усіх.
Хапае з яе Чырвоница, які акуратна прыходзіць па пятніцах,
доўга мнеца на кухні, нарэшце адважваецца адчыніць на адну
толькі шчыліку дзверы і, прасунуўшы тулы адзін толькі нос,—
акуратна дакладвае:

— А ці не хоча паненка адведаць мяса? А ці не хоча пані-
вучыцельша паглядзеце гэты цілячы задок? Ды яшчэ якія зад-
ок. Спэцыяльна малаком пайлі бычка. Ды яшчэ якога бычка!
Ад самай рабінавай каровы, той самай, што набыў рабін перад
войной. Эх, гэта не бычок, а і целая гара мяса. Ды яшчэ якога,

22986
22986
22986
22986

1912/2

17

сам пан ураднік адкупіў палавіну... Праўда, няхай яму, пану-
урадніку, тро скунцы сядзе за туу плату... Але што-ж я кажу...
Ці пан-ураднік не мае права есці цяляціну? Няхай сабе на зда-
роўе есць, вялікі мне клопат... Дык кажаце адважыць... Багата?
Ды што вы? Хіба ў панскі не бывае гасцей, абы здароўе...
Дык я пакіну ўжо вам эздок... Ну, дык бывайце...

І калі ўладжана справа з бычком, тады Чырвонец, пасуліўшы
мех здароўя, адразу робіща нейкім нерухавым і, гледзячы ку-
дышці ў бок, гаворыць паціху:

— А ці не назычылі-б вы мне часам траяка альбо чырвонца?

І не дачакаўшыся адказа трапна юадзявае свой палаплены
картуз і бокам выходзіць з дзвярэй.

— Дык бывайце, спажывайце сабе на здаровейка...

Каго ні сустрэнне Чырвонец, ён абавязкова спытае аб чыр-
вонцы. І гэтamu нікто не дзівіцца—прызычайліся, даўно забы-
ліся на чырвонцева імя, на чырвонцева прозвішча—Чырвонец
ды ўгодзе.

А яшчэ Янкель Пагода. Той прыходзіць раздэй. І не начы-
нае адразу з муکі і абаранкаў, на якія ён вялікі спец. Ён начы-
нае звычайна з палітыкі. Запытае пра апошнія навіны, пра
апошнія падзеі на фронце, выкажа свае ўласныя меркаванні аб
нямецкім войску і толькі тады ўжо прыступае да справы.

— Дужа-ж удалыя вышлі сёння ў жонкі мае абаранкі. Ну,
проста таюць у роце, дык як-жэ тут не ўшанаваць пані-вучы-
цельшы і не прынесці ёй нізку, другую...

Хіба яшчэ Мотэль—шавец, ды Руды Абрум—самая баға-
нейшая крама ў іго... А то ўсё—звычайныя людзі, нецікавыя
людзі. Толькі й ведаюць—лазу круціць, балагольнічаць, курэй
скупляць, на кароўкі ездзіць, абіваць у садах яблыкі... Хіба
толькі рэб Нохім яшчэ, яго-ж паважае сам пан упраўляючы...
Ды Алтэр Француз—той сам сабе пан, адных платоў пускае
сотні...

А пра сялянства і казаць нечага—мякі мякінінья... От толькі
й ведалі-б: бульба да грэчка, грэчка да бульба... А спас на-
дыйдзе, ці Мікола там часам—і пашло грукацець мястэчка...
Аднэй гарэлкі—дык затлуміся, а колькі галоў паб'юць ды ба-
коў памнушы... І якія людзі, такія й дзеци—вучы іх тут, марнуй
сваю маладосць... І для каго?

— ... Не сумуй, Зінуся! Прыдзе і вайне қанец і зноў мы буд-
зем разам...

— Разам, разам...—з сэрцам кідае Зіна, чытаючы ліст ад мужа.—Знашоўся дурань. Разам... Людзі і на вайну не пашлі і дамы вун будуюць. Аб'ездчык і той выкруціўся, цяпер вун цэлы маёнтак згораў...

— ... Галоўнае, не турбуйся, усё будзе ладна. Цяпер я ў тылу, эдпачываем. А там, што баг дасць, ізноў у наступленине... Дык ты каб не забылася: перадай прывітанне ляснічаму, няхай не забываеца на свайго памоцніка.

— Памоцнік... З-за дурасці твае і мне пакутваць зараз да водзіцца ў гэтым кутку мядзвежым... і хапіла-ж дурасць пайсці за гэтага чалавека... То-ж няўклюда... і цяпер жыла-б сабе ў бацькі, што яму—пісару валасному—робіцца—у пашане заўсёды чалавек, у спакой...

Сумныя рэзвагі пані-вучыцельшы раптам абарваліся. Дэверы пакоя ня смела адчыніліся, увашлі даве кабецины. Абедзве нізка пакланіліся, прывітамі днём добрым і стаялі нерашуча, падбіраючы, з чаго-б пачаць гутарку.

— Дык што-ж вы скажаце?

— А гэта я вось з Сынклетай, дай, думаю, зайдзём па дарозе... Вядома, доля салдацкая—парадіца аб сім,тым. Цяжка і чалавека знайсці, у кожнага свой клопат, стане хіба что тваю слязу ўціраць... Ну, а вы-ж як ніяк, выходзіць гэта яно, што нашае долі... Мужык-ж ў вас на вайне...

Пры слове вайна старая доўга выцірае вочы рогам хусцінкі.

— Дык вось, паненка, яечак мы тут прынеслі, свежанькія—ураз на базар хіба. Дык ці не напісалі-б вы часам лістоў нам, нешта сын вось не піша нічога, а ў яе мужык у шпіталі... Дык лістоў гэта вы ці не напісалі-б часам... Касавіца цяпер, дзе тут пісьменнага чалавека дазвешся, дык мы думаю—дайка дэ нестаўніцы часам, а мо' і паслушае... і зноў-жа сын як ніяк, а я-ж матка...

І ўдава Барташыха доўга наказвае, як пісаць ліст:

— І прапіши ты яму, мусіць ты, дарагі сынок, забыўся на матку і не бачыш, як п'юць з яе кроў крывасмокі... Не бачыш, як адзяліў яе стараста пожнай, выдзяліў адно куп'ё—толькі касу малы зламіў, выскубаючы гэтае куп'ё... да ці з яго-ж гэта сіламі... і прапіши яшчэ—калі гэта вайна скончыцца, бо ці мне-ж з маймі рукамі з гаспадаркаю ўпраўляцца... Вун і конь недагледжаны і шулы валацца, ці мне-ж гэта ўсё пад сілу, а малыя яшчэ—што з іх, ім абы хлеба кавалак—вялікі то ім кло-

пат. І яшчэ стараста—няхай яго пакарае—спасобіе і тое вуи круціць-муціць, ніколі ўчас яго не атрымаеш...

Яшчэ думала старая пранісаць, што ўзай сусед хамут новы—от нібыта назычыў,—але-ж ясна, назаўсёды, пасобіў-жа і бульбіну ўкінуць... Думала напісаць і не адважылася.

— Хопіць ужо, а то, яшчэ рознымі глупствамі сыну галаву забіваць там...

Маладзейшыя дыктавала свой ліст хуценька, спяшаючыся. Часам яе загарэлі твар чырванеў, і тады яна сарамяжліва прыкрывала вока хустай.

— А тым, Сміклета, не саромейся, яна-ж таксама кабета і нашыя сіравы добра ведае, дык чаго ўжо там... Гэта яна, пані-куныцельніца, дужа па мужыку сумуе. Толькі-ж пабраліся, а тут і ўзялі яго... Ну, дык бывайце, няхай-ка вам, паненачка, ды добрыя кавалеры, ах, божакча, што-ж я кажу, і ў вас-же мужык... Даруйце мне ўжо старой, з памяші зблісся праз вайну гэтую... Трасца-б ёй у бок...

5

Напрэю дзеўгітнішчы год. Але і ў гэтыя годы ў яго ўжо задужа сутулена постась—і ўвесі ён нейкі нязграбны, «нехліміганскі наш», як кажуць дзеўчата. І ўсе яны дужа шкадуюць хлапца, як-жа, бескант, колькі тае бядоты набраўся, але каб бліскэй да хлапца, дык не...

— Трохі з прыдурам...—кажа пра свайго парабка дзядзька Іван.

Хіба не з прыдурам, калі вось угледзіцца часам у што і глядзіць. Глядзіць, здаецца, і не зварухнецца, а запытай яго, што ён там бача—хіба адкажа. Лыпіе вось так вачмі белёсаватымі і кібы ўгляданацца гэтыя вочы не на свет божы, а ў нутро сваё і толькі потым ужо смытае:

— Аб чым гэта вы?

Смытае і ўглядасцца здзіўленая.

— Зрок у яго нутрами...—кажуць бабы-суседкі. А які гэты зрок, запытай іх, і не адкажуць.

— Такія ўжо людзі бываюць, глядзяць, глядзяць на свет божы, а калі ў гэтым свеце да багата той прыкрасці, дык і пачынаюць вочы глядзець павыварат, усё ў сябе, да ў сябе...

— Дзіва з таго... У Цыбала 'шчэ не так паглядзіш... сядзіць-жа вось хлопец на адных гурках леташніх...

І цураюцца дзяўчата Напрэя—неяк няёмка з ім, задужа-ж нудны хлапец. Не тое вунь, што изпоўскі парабак Андрэй... У таго вочкі так і бегаюць, так і шыншараць, як мышаніты тыя. А гаворкі... Да чаго Лёкса Козіха на язык спрытная, але-ж і тая не патрапіць. Праўда і Напрэй на слова не паддасці, дзіва што ціхі, можа і адсекчы часам.

— Напрэйка, Напрэйка, ці не час-жа ўжо коні пайнь,—крычыць Цыбалава касавокая дачка Макрыда.

— Калі час, дык вазьмі і напаі...

— Дык ты, Напрэйка, без жартаў, а то башка вунь прыдзе дык ушчане лаянку.

— Вялікі міе клопат...

— Дзіва то, татка гаварыць: лодыр, пракавешны лодыр...

— Жлукта ты касабокая, от я табе за лодыра прачышчу твоі вочы нямітыя, бац, паганяцелька знашлася...

— Бежанец ты, прэжанец...—дражне Макрида, не ведаючы чым найлепши упікнуць Напрэя.

— От я цібе абрецю як лузну за бежанца, дык перакруцішся!

— От-же вытні толькі!

— І вытнуну.

У хату ўваходзіць сам Цыбал. Пад ім рыніць масціны, убінаецца ўслончык, калі садаіца Іван ля стала.

— Дык гэта вы зноў, ліха вашай матарым... Няма на вас ніколі ўгамонку. То-б як добрыя людзі, а яны хіба толькі языкі чесаць... Ну, ты чаго разявілася? Айда на гарод... А ты, Напрэй, за-прагай коні, ды трэба хіба на-мыны, бо без хлеба глядзі застанемся... Да не баўся глядзі... Да назірай там за конімі, не сталя махаў блізка... Ды сачы за машкамі, бо зноў які злыдзені памяняе табе там, калі будзеш абібокай. Ды глядзі, гарцы давай з таго мяшка, што палаплены, нечага там, і так з іх хойді. Ды не лянуцца і глядзі, каб добра быў камень падпраўлены, а то і зноў, барані божа, дабро перамелец на субар. Ізиоў-жа, каб не перапаліў занедта. Ды скляжы млынaru, каб задужа з гарцамі не раскідаўся, бо ў мінулы раз цэлага паўміха растала, як яго і не было... Дзіва тое—скуль яно ў млынара гэтага што ў бірэцца—адзін вятрак, а чабаты заўсёды новыя...

— Усё, дзядзька Іван?

— А ты слухай, нечага там ўсёкаць. Коням возымеш сена, аўса-ж не бяры, бо прыдзе ўшчэ час... Ну ды сабе хлеба вазмі, ауны ад тэй буханкі, пачатае... Хіба там яшчэ Макрыдзе скажаш, чи хай які скрылек сала дасць. Вунь яна на дварэ, дык гукні хіба, чи хай у клець сходзіць... Ды пастой-жа, я сам ужо схаджу, а то начине кожину у клець паленгіца, дык гэта самае... Дык ты запрагай тым часам... Не поены яшчэ? От каб на вас працы... Калі сам не дагледзіш, дык яно ўсё й стаіць. Дык, ты ужо не стой, не стой, хлопец мой, ды будзь больш рахмачым...

Іван ідзе ў клесь, доўга поркаеща з цэлым дзесяткам засакак і замкоў, што павіслі на дубовых дзвярах. Унізу дзвярэй невялікая дзірачка—у самы раз кату пралезці.

— Мянеч злодзі не возьме, не... сам усё ўдасканаліў, сваім надумам... Каб засаўку адсунуць, дабярыся-ка да замка раней, а замочек шуррабавы, падбяры-ка, паспрабуй, ключа да яго... Угас...

У клесці змрочна. Але праз адчыненыя дзверы відаць вялідзя—пад самы вільчык—сусекі, ды яшчэ дзежкі з просам, з трэнкай, кублы з розным рyzзём. Тут-же невялічкая Напрэява-крыня, зялёная, з бліскучым замком фабрычным.

— Важнецкая, ліха на іго, скрыня. У нас дык не ўмеюць вырабляць такіх. І замок важнецкі, от-бы ў самы раз на стопку.

Але найбольш за ўсё цікавіць Івана Напрэяў ліхтар: круглы, з такім-жэ круглым тоўстым шклом, і на шкле тым кажан. Усё загатые Напрэява, усё, што засталося ад бежанства.

— Лужа-ж малашць з ім зручна, не тое, што з смалякамі. Че-ж і прадаць не хоча... І наношта, надумаеш, яму?

Дастаўши з-пад столі 'бабку, малаток і косы і адрэзаўши крылек сала Івен праводзіць Напрэя за вароты, а сам садзіца пад старую грушу на дварэ і кленіць косы. На дварэ сонечна. Пад паветніцу неселят кудахчуць куры. На высокім плоце, закіданым свежымі хвастывымі бяравеннямі, паважна расхажвае певень і раз-по-разу, гучна шамонаючы крыллямі і вышнягаючы дугой шыю, соладка закрывае вочы і кукарэкае так важна, так гучна, што аж гірчыць суседаў сабака Жоушкі.

— Каму, каму—майму гаспадару-ру-ру,—заліваецца, здаецца, певень. І ў адказ чыму кудахчуць пад паветніцу куры:

— Ко-ко-ко-ко...

— Іш ты іх, раскудзхталіся,—думае Іван, мацаючы пальцамі лязо касы—птушка без рогуму, а і тая сонца чуе, яечку ра-

дуецца. Прадаць хіба вось у падзелю, глядзі з сотню сабралася. Ды й жыта мякі са ты, ізноў-жа там сяго таго пакрысе—можна і ў банку аднесці на процанты. Ізноў-жа за малатарню трэба яшчэ рэшту заплаціць, ахвота потым пеню плаціць у замства. Ну, ды на малатарню можна й так гроши сабраць... Салдатак цяпер плойма. І ў кожнай-же шнур сякі-такі ёсць. Можна й Напрэя паслаць напакошваць, дагаварыць таго, другога. Вось табе й гроши. Альбо на адработ—і яшчэ лепей: жывая капейчыня потым. З Напрэям трохі не вязе, не падзеца хлопец, згрызца часам любіць...

Даўно вярэдзіць думка адна Іванаву галаву. Не шэныніш нешта з сям'ёй. Жонка хваравітая. Як радзіла сяна Міколу дык от і началося, усё на жыбот тыя крыўды, паничай немач які. Сын-же яшчэ малы. Да чака і нішто сабе, але-ж мечанец, як тыи людзі кажуць. Касавокая—бяльмо гэтае самае. А сама ўжо из выдліні. Яно, канешне, жаніха заўсёды можна знайсці, бо сусекі-ж поўныя, ёсць што і на пасаг дзінь. Для каму-ж ахвота гэтую-ж гаспадарку ды ў разор пускаць. Ты, можна сказаць, не таваўся—круціўся, дзе мазалём, дзе галавой выкручваў, а тут і аддай якому чорту лысаму. Каб яна, дзяўчына гэтая самая, як была-б без заганы, тады, канешне, не вялікі і клопат, даў якую ўёлку, ды кубла там і гары з плеч далоў. А тут на касавоку, хто пагаліцца. Тут ўжо і каня трэба ў разор, вось так па ветру і пусці гаспадарку... Канешне, прымака трэба... А дзе ты яго возмеш, каб гэта ды паслухмяны, ды набытлівы, ды каб усё гэта капейка да капейкі, як кажуць добрыя людзі. Хіба вот Напрэй, але-ж як ты да яго падындзеш, справа гэта—не шулу абцясць, тонкая справа. А яно-б нішто, якраз да двара падышоў-бы, бо хоць і дзёрзкі крыху хлапец, але-ж ля гаспадаркі спрыт мае, працавіты хлапец, жылаваты... Хваткі хлопец... І да касы, і да плужка... Не зломак...

І Іван аж кінуў кляпачь, усё думкү і раздумваў, што-б вышла, калі-б гэта да ўзяць за прымака парабка Напрэя. І толькі тады ўзяўся зноў за касу, калі начала завіхацица пчала ля носа—зяляцела з суседавага вулля.

— То-ж стварэнне! І ўсие яе з кіпець, а ўшэ лезе кусацца... Вот-же й людзі часам—сам з выжлу, а вэрхалу наробіць тэкога, што пранясі ты, божа...

Параходам ехалі разам Іван Каваль, канавал Зміцер, Лозар Бух, Мотэль шавец да паважаны рэб Нохім. Рэб Нохім тримаўся трохі паводзаль, бо як ні як, на ім белая манішка і такія-ж манжеты, а на галаве не абы што, а самы сапраўдны, хоць крышачку і памятнік, кацалок.

— Ні то брэль, ні то капялюш, от у бабы мае палонік такі... Выйдумаючыя-ж людзі перші на галаву ўсюку заразу,—гаварыў аб гэтым кацалку стары паромшчык Аміллян. І не толькі людзім, але і самому Нохіму часам казаў, калі перавозіў яго праз Днепра:

— Скінуў-бы ты, пане-Нохім, брыду гэтую з галавы... і чалавек-ж а ты паважаны... Надзеў бы так капялюш, як у пана упраўляючага. Гэта дык капялюш...

Нохім не крываўся. Маўчаў з хвіліну і паважна адказваў:

— Стары вім чалавек, пане-Амілляне, а ведаць каб усё—дык не ведаць.

— Чаму?

— А вось так: пан упраўляючы, дык ён і ёсьць упраўляючы. А я хто? Я толькі арандатар, і то здых кароў арандатар. Таму павінен арандатар і сваю шапку мень, не якую-небудзь там, а вось гэтую, арандатарскую. Трэба-ж і пану упраўляючаму належную павагу аддаць.

— Хіба што...

Рэб Нохім паважна раскланяўся са сваімі mestачкоўшамі, і для прыліку запытаў сёе, тое: як спраўм, што рабіў у горадзе паважаны Ігнат, як адчувае сябе жонка Мотэля...

— А вось, рэб Нохім, усё нішто, а выцяжкі, дык тыя ўгору лезуть, а падэшвы тае, дык хоць ты з ліхтаром шукай, і дзе толькі падзеліся...

— А як-бы вы сабе думалі, каб гэта выцяжкі да вас шаўчоў шукалі... Уга, не той час... Хіба-ж у нас не вайна? Хіба-ж у нас німа салдат? Дай божа кожнаму столькі здароўя, набор за наборам, вунь ізноў кажуць будзе мабілізацыя. Дзе-ж ты набярэшся гэтых самых падэшваў...

— Дык-ж а вайна...—паутарае ў задуменні Лозар Бух і думаете аб сваім сыне, які ўжо другі год недзе там пад германцам.

— І прычым-ж а тут падэшвы?—думае ён ізноў.—І якая яму справа да падэшваў, калі й селядцы і тыя падаражэлі, а паспра-

буй-ка, пракармі гэтую прорву, аднай бульбы і той воз на тымдзень патрэбны.

— І ён думae аb сямі, аb селядцах, аb бульбе, аb старой казе, якую даўно трэба прадаць, ды вось ніяк не выстачыць часу.

— Дзіва, што вайна,—кажа ў сваю чаргу каваль Іван.—Янг ўсё прыбярэ, падміце падчыстую... Уга... Вупш, чаго добра, вухналёў было заўсёды хоць засыпся, а цяпер дык дастаў колькі хунтаў і то па знаёмству... А ужо там пра волава, ці скажам, пра добрае жалеза і не гавары, наслу вось нашатыру дастаў...

— Уга, нашатыру... Ты вось скажи, дзе жарабіты падзеліся. Хадзіў, хадзіў месяцы са два, дарэмка толькі ногі пазбіў, а карысці тае як кот наплакаў. Нібы й гаспадары не гаспадары, ат, насы паапускалі.—устаўляе сваё слова канавал Зміцер.

— Апусціш тутака... Глядзі, на базары і то ужо гола стаю-віцца. Хаім Штокман і той сваю харчэўню чамусыці зачыніў. Раней гэта прыедзеш на базар, ды к Хаіму, а ў яго й вадзіцы той цеп-лай папіваеш, а хочаш—і плянка табе на стол. А рыба, рыба... Тут табе й платанка, тут і маласоліка... Ды як падсмажунь на муцэ пшанічнай... Ну й ліха на яго, адольны быў гатаваць Хаім...

— Што вы гаворыце,—перабівае Мотэль.—Рыба? Хіба ў Хаіма была рыба? Гэта не рыба, а смех... Вось вы не спрабавалі-б паесці рыбы ў Карме ў рудага Абрума зия, от бы вы тады сказали, што гэта рыба. Паехаў я паўгода таму пазад у Карму за выцяжкамі. Ну, добра... Заехаў да Абрумавага зия. Цык што-б вы думалі? Запрашаюць мяне за стол. А чаму-б мне не сесці за стол ды калі ў добрых людзей. Ну, добра... Я сабе саджуся. І пасцілаюць мяне белую сканцерку, бе-е-тую... Потым паздаюць мяне чистую талерку, чы-ы-стую... А потым прыносяць гэтую самую рыбу, самую... І што вы думаецце? Не рібка, а прости шчупак... Дык я сабе ўзяў гэта я далікатна кевалачак рыбы, ем і маўчу сабе—нібыта то звычайная рыба, нібыта яна кожнага дня ў мяне на талерны. А сам між тым думаю: каб май Хане-Лібе ды кевалачак гэтае рыбы, адразу-б ачуняла, адразу-б перастала хварэць.

— А што вы думаецце,—перабіў Лозар Бух, захоплены гутаркай аb такіх важнецкіх прысмаках.—Справа тут і не ў шчупаку. Бо што сам па сабе шчупак, рыба звычайная і ўсё. Але ты яго прыгатуй як след, асабліва калі з фаршам. Але, я бачыце, не аb рыбе. Быў я ў мінульым годзе ў брата ў Харкаве. Дык у іх у горадзе ўсё на другі капыл. Прыйехаў гэта я раніцой

да Ёселя. Ну, канешне, як госьць: не ведаюць, дзе пасадзіць цябе, чым частаваць. Тут мне жонка Ёселя й кажа: «а сёння ў нас мяса з пюрэ». Ніхай сабе й пюрэ, чаму мне не паспрабаваць пюрэ? Думаю, а ёй адказваю:

— Ну што-ж, нахай вам бог данаможа з пюрэ...

Селі за стол. Падалі мне суп там нейкі, а потым мяса даюць, зу, кришачку і бульбы тае цёrtай. Я сабе ем, ды думаю, што і да пюрэ таго давіруся. Але-ж кутка і талеркі прыбрали, павылезлі ўсе з-за стала, а пюрэ таго ні слуху, ні духу. Не вытрымаў я.

— А калі гэта сямас ваша пюрэ будзе?

І што вы думаецце? От стаянъ яны і глядзяць адзін на адзінаго. Глядзелі, глядзелі, а потым як зарагочуць. Тут і я ўжо криху пакрыўдзіўся.

— Хоць ты, кажу, мне і братам даводзішся, але-ж скажу я табе праўду ў вочы: не маладзён я, каб изда мной ды кепікі стройць. Да ў какога? У братавай сям'і...

Ну, тут яны пачалі: да што ты, хіба кто думаў... Ну еў-ж а ты з мясам пюрэ і чаго тут крываўдацаць...

Вось вам і пюрэ. Падумаеш... Жонка мая вун здваліць цэлы чыгун бульбы... Ды што бульбы—яшчэ і туркоў талерку... Дык то-ж бульба і ясі як бульбу. А то... пюрэ. Падумаеш, такі прысмак... Пю-ю-рэ-э...

— Та-а-к...—у тон адказваша слухачы. І не разбярэш, ці спачуваюць яны Лозару ў яго прыгодах, ці думаюць зусім іншае, кожны аб сваім, аб набаделым.

— А вось мы і прымехалі,—зауважыў урэшце Мотэль, калі паразход, даўшы задніга ходу, ціха і асіярожна падабраўся да кліпкай mestachkova прыстані.

На маленъкай прыстані варушыліся людзі... Тут было сваё, хонь і невілічкае, але-ж гэткэ святошнэе ажыўленне. Прыйход кожнага паразхода быў цэлаю з'явай у жыцці мястэчка, і сюды сабраліся кожнага разу ўсе, хто меў вольную хвіліну, хто ча-каў сваякоў з горада ці знаёмых, ці праста людзей па той ці іншай справе. Збліжаліся і дзеці з усяго мястэчка. Для іх лепшай забаўкай было назірань, як паходзіць паразход, як спрытныя матросы надганяюць яго баграмі ды канатамі да самага берага, перакідаюць на прыстань римучыя дошкі, па якіх сыходзяць на бераг людзі. Потым паразход грузіць дрыўмі і ўрэшце, пусціўши пару ў сваё мялдзянае горла, адыходзіць паразход ад

берага, узняўшы цэлья хвалі. Хвалі бягучы і з такім прыемным шолахам ліжуць гліністую берагі, шархачыць асакою, муніць прыбярэжную воду. Паход лапацінь калісьмі і ўслед за ім бягучы па беразе навыперацкі дзеяні, аж да таго месца, дзе паваражвае Дніпро і адыходзішь далёка, далёка... Туды, дзе зліваецца неба з зямлі, дзе сінене бор, дзе пічэ Амеллян на беразе бульбу і пільнуе парома. Дзе у бару над кручай капліца стаіць і з-пад яе крыніца цячэ. Ля крыніцы людзі жывуць. Святый, кажуць, манашкі. Чо-о-рыя, чорненкія, як той поп местачковы.

— Стра-а-шина туды хадзіць. Назад-бы хутчэй...

7

Пахла потам і гаркацінем лазы. Прігравала сонца і соладка нацягваліся хударливыя плечы, у балочай стоме ніяда ўсё цела, падгіналіся калены, выпростваліся, нібы не малі знайсці сабе сталага месца. У заняпашых вачах была мусь, у ёй хаваўся смутак. І смутак гэты быў падобны на халодную імгау восенскага вечара. А сонца свіцла зырка, сыпала шчодрай рукой пяшчотныя прыменні на Дніпро, на сыпучы, пяччаны бераг, на блізкія местачковыя хаткі, на бліскучыя спіны панурых лазакрутаў, на не менш бліскучыя чабаты Алтэра Француза.

— Ну, што яму зробіцца... От сам-жа дурань... От-же не ўмеш працаўаць... Хіба так людзі ірацуаць...—і Алтэр Француз не раз падыходзіў да скруткаў лазы, на якіх ляжаў скруціўшыся аўтранкам Янкель Зохе.

— Ну, слухай, ты, чатавеч! І дзе твой разум? Ты думаў—лазу крушішь, дык гэта так сабе, нагулінка табе?... От-же, дурань... Ты думаеш... ляжыши, дык яно ўсё ў добра... Калі-б у цябе разум, ды калі-б у цябе галава...

— От такая, як у вас, пане Алтэр...—заўважае з ледзь прыкметнай гіронімі самы стары лазакрут Файбус.

— А што ты думаеш, няхай бог дзе кожнаму такую галаву... Дык слухай ты, каб ты быў з разумам, дык ні ў якім разе не клаўся-б на гэтую лазу...

— А што яму на пярыну легчы? У яго-ж, пане Алтэр, і ўсіх тых бэбахаў, што над ім... І пальцы ў яго не золатам блішчаць...

— Слухайце...—перабівае Файбуса пакрыўджаны крыху Алтэр.—Як ніяк, а вы стары чалавек і паважаны чалавек... І прычым тут пярына? І прычым тут... ну... няхай сабе золата? І якое?

— якся вам справа? ! чаму вам баліць аб ім галава, пане Файбус?
наогул, паважани, зачым тыркаць носа не ў свае справы?
Тык слухай ты, Янкель! Зачым табе ляжаць, зачым табе слу-
жаць хваробы?

— Яна можа паслухае вас, пане Алтэр,—кідаюць з боку ма-
тадыя лазакруті—Шолам і Беня.

— Слухайце, вы, галовы кручанія! Ваша справа—круцінь і
годз... Ша, каму якся справа, каму які клопат... А вам... глядзі
каб гужба выходзіла добрая... Калі-б не было Алтэра...

— Дык не было-б і Алтэрыхі...—раздаецца дзесяці ззаду.

— Ну і разуміцы, каб вам скulu на сэрца. Алтэр дай ім ра-
боту,—дык ім Алтэр не добры... Алтэр дай грошы—дык ім
Алтэр—хвароба ў бок... Алтэр клапаціся аб лазе—дык ім Алтэр
назоль на вока. Алтэр калі што ідзі да үрадніка,—дык ім Алтэр
мала на сэрца. Алтэр лай муکі. Алтэр пазыч рубля. Алтэр из-
кармі мястечка. І ўсё Алтэр, дык ім Алтэр яшчэ паганы чалавек,
тык ім Алтэр—разбойнік, Алтэр—душагубец...

Алтэр увесе зачырванеў і ходзішь узад і ўперад па невіліч-
кай пляцоўцы, на якой пінатырканаі лазакруткія камы, ходзіць
і спатыкасцца па скруткі лазы, па гатовую гужбу, па бярозавым
прызвіткі.

— Вы, пане-Алтэр, не хвалойшеся... дарма...—падыходзяць
да яго старыя лазакруті—Пейсаҳ Фарбер і Іцель Шуб.—Мала
што яны нагавораны, гэтая гідалі.

— Пацелуице Алтэра ў гузік,—чуецца нейдзе збоку.

— Годзе вам, басякі... Дык вы, пане Алтэр... Чаго там...
Глупства ўсё... Не было-б вас, дык не было-б і заработка...
Што і казаць, цяжка тут, сле-ж бокам не выляжыш і печанага
зблыка... Маладым яно што, галава ў іх як венер той, абы зубы
тачыць... А што Янкель хворы, дык не бяды, ці мала што з ча-
лавекам можа стацца. Малады, дурны. Трэба было яму ваду
піць успашеламу? Ну і трасе цяпер крыху. Але-ж паляжыць, ад-
лежыцца, ні дзе будзе...

— Хіба я ўжо яго поедам ем, што ён ляжыць. Няхай сабе
на здароўе ляжыць, вялікі мне клопат. Другая справа, што хва-
робу так не вылежыш. Калі цябе круціць, вазмі лазіну ды из-
ляж на яе яшчэ ямчэй, пакруці як след, каб у пот добра ўкі-
зуда—і хвароба ад цябе і набяжыць адразу. А будзеш ляжаць—
будзе ляжаць і хвароба...

— Яно так, пане Алтэр, але-ж, бачыце, хлопца сапраўдны скруціла ўжо задужа і дзе яму тут аб лазіне думань...

— Ну, няхай сабе йдзе дахаты, няхай сабе наладзіць шыбас.

— А мы так і думаем. Няхай сабе паляжыць, вось хлопцы панакідалі на яго рывзя крыху. А пойдам палудзіваць—адвядзём дахаты.

— Няхай сабе й так,—і Алтэр Француз, абышоўшы штабілі з гатовай гужбай і прыкінуўшы вокам, колькі то вазоў будзе, ідзе да мястечка. Ён ідзе з прыскокам, торапка, спяшаючыся. Ідзе і думае аб сваіх шматлікіх справах, шматлікіх гешэфтах, якія суджана яму праводзіць тут, сярод гэтых лисоў і балот, сярод гэтых от-жа дурных людзей, для якіх, здаецца, і дабро робішь, а яны ўсе пазіраюць на цябе косым вокам. Из цябе, на твой дом, на акутыя жалезам вароты, на дубовыя клеці і крытыя гонты павенці. Такі-ж павенці прасторыня, ёмкія, што злажыў-бы пад імі ўсё сена з лугу дніпроўскіх, усе прыдніпроўскія мурагі.

— Вось не шкодзіла-б млыни паравы настаніць, дужэ-ж тут мейсца прытачнае. Але-ж на ўсіх не разарзешся, да и не ўсё разам...

Алтэру ўсе нізка кланяюцца, вітаюць яго, супяць добрага здароўя. Вун і караўчынік Іцка, заўважыўшы Алтэра, як злязся з высокага свайго воза і прытрымліўшы из хвіліну каня і здзейшы палапленую шашку, так ветліва і лісківа гаворыць:

— І як ваша здароўе, рэб Алтэр?

У іцкі агнём гарэць на сонцы і доўгая рулля барада, і космы валос, і пераліваеща ўсімі вясёлкамі колерамі прамусоленое крысо залапленага, зашытага і перашытага адзенія.

— Падай, Роха, мае яноты...—звычайна гаворыць заўсёды аб гэтых адзеніях Іцка.

— І як табе не сорам, падумаеш... Паліто... Каб нашым ворагам, дай божа, ды такія яноты...

— А што ты думаш, іспека пальціна? Уга! І ў дождж і ў спёку—і нічога яму не робіцца...

— Табе ўсё смех, Іцка.... Сізыя валасы, дзякаваць богу, а яму ўсё смех....

— А чаму мне плакаць?

І сапраўдны, чаму яму плакаць? Свеціць сонца. Гудзіць сляпень пад канём і конь весела хвастом махае. А на возе дабро: і мыла, і голкі, запалкі, сінька, пернікі... усякага добра па крысе. А прадасць дабро, абліяне: будзе табе шчаціна, і скура-

ціна, і воск, і караїкі дзіравыя, і жменька маку, і торба канапель... Уга, чаму-ж яму плакаць, калі сонца сміещца!

— Дык і пагодка-ж, рэб Алтэр, не пагодка, а смак!

І Алтэр, які і не любіць асабліе гаварынь з каравашнікам, але прыгае ўсё-ж пра жонку, пра маленькага Боруха.

Ішка адразу нібы асядае і блесне, гасне рудая барада.

— Ой, і не гаварыце пра Боруха. Толькі гэта брыс зрабілі— запрашаў я меслам Гіню—от і начало пухнуць, начало пухнуць дзіць. І што-б вы думалі, я й фэршала зваў, фэршала Астроэла Мокхэр... Як-жа, ён іванат быў за сандука... Дык нічога не давамагло, павёз у больніцу... Ну, там нішто, агледзелі, зрабілі, што трэба... Толькі кажуць, калечкай будзе... Ну што-ж, ніхто як бог, хіба я свайму дзіцяці вораг?

— Яно, канешне, так...—адказвае рэб Алтэр і йдзе да свае новае хаты. Ідзе і ціхая радасць казыча Алтэрава сэрца—нішто яго не турбуе, дзеці ўже дарослыя, калі што, дык і самі аб себе паклапоцяцца, не маленькія, дзякаваць богу...

А на скрутках лазы ляжыць Янкель Зохе і з-пад насунутага на лоб шапкі ўглядзеца ў далёкае і такое глыбокае-глыбокае неба. На ім скача, здаецца, сонца. Паскача, паскача, потым зноў нібы застыгне на хвіліну якую, потым начынае трымець. Тримціць і пераліваецца срэбнымі істужкамі. Істужкі тыя нібы піха струменяць у паветры, спавіваючы Янкелевы калены. Ад іх цепля, сонечна. Срэбныя. Вось і матка, калі гаворыць аб людзях, дык у яе заўсёды срэбра і золата.

— Што, рэб Алтэр? Гэта-ж не чалавек, а брыльянт... Уга!

— А рэб Нохім? Гэта-ж залатый рукі...

— Што вы гаворыце? Наш рабін? Гэта—не разум, а проста срэбрэ...

— Мой сын Янкель? Уга!... Гэта-ж такі басяк, такі басяк... Не дай божа нікому... На яго імя і ўрадніка... Не чалавек, а проста...

— А сын Мойша? Гэта не сын, а брыльянт. Гандлюе вун сабе на здароўе і нішто гандлюе...

І Янкелю чамусці ўспомніўся ўчораши вечар, калі зашоў ён з Лозарам—таварышам з далёкага мястэчка—да брата Мойши купіць для яго, для Лозара, хунт сялёдак. І як доўга ён угаварваў Мойша:

— Ты бачыш, з кім я прышоў? Гэта Лозар Бондар з-пад самых Азарычаў. Гэта-ж такі чесны чалавек і мой таварыш.

Дык ты-ж глядзі, выбірай кожную сялёдку, ды каб з малаком была. Ды не лажы ты гэтую, бачыш, яна з іржой. Ды важ добра...

І ўсё-ж абдурыў трохі Мойшэ—падсунуў пад ніз такую сухую, такую сухарэбрую, ну не сялёдка, а лаза тая сушаняя... А добрыя селядцы і добра калі з бульбай. Толькі піць тады, піць...

— Ну дайце яму, хлопцы, піць, няхай-жа здыйдзе крыку душа... Спёкся-ж вун зусім аж счарнеў...

І хлопцы пояць Янкеля вадой, пазіраюць у яго мутныя вочы і зноў становіца за калы, бегаюць наўкруга іх, напружвяюць спацелыя, бліскучыя пад сонцам спіны, непінаючы жалезныя мускулы рук.

— Круці, хлопцы, круці... Круці ды накручвай, каб сок пацёк. Хутка-ж пойдам падуднаваць...

8

— Слухай-ка, матка...

— Чаго ўжо табе!

— Ці няма чаго часам укусіць?

— От, падумаеш, запетаваўся за дзені, за касой паходзіўся... Пацягаўся за плужком... Нішто, не прападзеш... Вось прылзе бацька, разам і сербанеш, а то, бач ты яго, які пан знашоўся, есці яму падавай... Мо' яешню спрэгчы загадаеш?

— Мо' хлеба які кусок...

— Хлеба?! А чамярыцы не хочаш? Набярэшся тут хлеба на вас... Нечага там... Ты от бязульствам увесь дзень займаешся, а бацька иябось там у дзесяты пот укідаецца...

— Дык толікі кусочак...

— Адчапіся ўжо... У-у... выжла сухая, цярпеняя яму нямашака, так ужо закарцела. Глядзі, малыя—і тыя з разумам... А яму хлеба, хлеба яму... Сорам-бы меў.

У хаце змрочна. Праз невялічкас аkenца-дзірачку дзносяцца ў хацу галасы вуліцы, чысці спевы, пераклікани начлежнікаў. У хаце ціха. Чуваць, як варушацца прусы за комінам, ды Агапа завіхаецца з дзецьмі, укладае спаць на палаці, на печы, на ўслонку ля стала, засцілае розныя рыzmanы і транты. Ад трантаў пыл, ад трантаў дух—аж у горле паршыць, чыхнуць хо-чацца.

— І халера вас пабиры, то-ж неўгамонныя. І калі гэта на-
бярэшся на раты вашы, каб гэта да запоўніла,—ціха лямантуе
ля печы Агапа.—У каго й паміраоць, а тут німа на іх зводу,
сыплюнца ўсё на маю галаву, каб на вас немач. Змоўчи ты,
зяпала, дзе я табе тут цыбулі дастану, дала хлеба, дым і маўчы.

Яўхім сядзіць ля акна, узіраецца ў забруджанае шкло і не
зварухнецца. Нават думкі і тыя не йдуть у галаву. І ў целе
ва ўсім нейкая абыякавасць, нібы ўсё роўна на свеце: і сам ён,
кульгавы і сухарукі, і гэты самы бацька і мачаха Агапа, і кусок
хлеба, якога яна шкадуе.

— Вядома шкадуе... Нябось лузаноў сваіх панакорміць, ім
то яна не пашкадуе, апошніе адласць... Напладзіла, трубло...

Рыпнуўшы асцирожна дзвірмі, уваходзіць бацька, Мірон.

— Ну, дык як вы тут?

— А ўжо-ж...—адказвае Агапа,—і не зразумееш, што ха-
十余年ца ў гэтым «а ўжо-ж», ці то добрае што ў ім, ці то дрэн-
нае.—От сядзіць ўжо, вячэрাць будзем...

— Хіба 'шчэ не вячэралі?

Агапа не адказвае і завіхгецца ля стала, вымае з прыскрынка
акраец хлеба, разка яго из тоўстыя лусты, крышиць над міскай,
улівае вады з бляшанага карца, сипе солі і старанна размешвае
палонікам. Чувашь, як шархаетць саляная жарства па дну місکі:

— Ну, дык ідзіце хапя...—кідае яна і йдзе да печы.

— А ты?

— Ат... я ўжо, можна сказаць, і павячэрала з дзесяцьмі... Ды
ші копінь гэта... Двое-ж вэс, ра-а-ботнікі... Бацька, можна
сказаць, з сы-ы-нам.

— Ну, ты ўжо можа крыху і змоўчыш?

— Як-ж... На каленны вот стану... Дзякаваць вот буду...
Цзякую, маўляй, табе за тваю шчырую ласку, за гаспадарку
тваю, за трайго ненагледнага смына... Выгадаваў вось... Васям-
издцаць год хлопцу, сядзіць, штаны шурое на лаве, работнічак.
можна сказаць, ушеха бацьку...

— Змоўкні... Грэх, Агапа... Калека тут не пры чым... Зачым
калеку крыўдзіць, кажу, калі ён богам пакрыўджаны...

Яўхім чэрпае ложкай мурцы і стараецца патрапіць з баць-
кам у тахт, каб не перагнаць, не адстасць.. Чэрствыя кавалкі
хлеба ды з салёнаі вадой да таго-ж смашныя і так-жа прыемна
намацаць ложкай гэтыя кавалкі ў місцы. Нават не заўважыш,

што ў самога даўно вочы мокрыя. Цякуць яны, каб на іх парад, коцяцца-салёныя, падаюць у лыжку. Слёзы гэтая, сорам...

— Ну, ты чаго? Румзала знашлося... Жаніць пара, а ён слизьмі ўмываецца. Ці мала што матка скажа, на тое яна і матка.

— Шкадуй, шкадуй,—адзываецца ад печы Агапа.

— От і пашкадую, на тое-ж бацька я, каб і пашкадаваць часам. Няхай сабе калека, але-ж сын мой...—і ўлагоджаны вячрай Мірон вылязает з-за стала, паважна хрысціца ў чорны кут і ў змрочнай цішыні раздаеща ціхае і мірнае:

— Мяйца, сына, святога духа...

Потым Мірон садзіца на забрубак ля лавы і, қрэкучы і кашляючы, разбэрсвае стаптаныя лапці, распраўляе анучы.

— Кінь от у запечак, Агапа, няхай падсохнуць крыху...

— Ты-б от схадзіў да Мялавых, ды ўзяў-бы якую асміну бульбы...

— Уга... Разумная ты ў мяне стала... А чым-жа аддасі ты гэтую асміну, хіба на адработ? Дык выцягнеш-жа косці з адработам... Ты думаеш, жартачкі табе — асміну? Ты от лепш пойдзеш заўтра са мной у пансі сад. Казаў садоўнік, сякая такая праца знайдзеца, глядзі і заробіш якіх два злоты.

— Што здоты... Ты вот працуеш у фольварку дзень пры дні каторы ўжо год, усё на злоты свае, а дзесяці ў караўках ходзяць, ды сядзяць на энай бульбе. Ізноў вун муки нямашака, прыдзеца зноў скавароднікі пекчи, ды й колькі там муки тае засталося... Папрасіў бы хатця ў упраўляючага подсвінка якога, глядзі, калі мікалі і скварку-б з'елі...

— Якая-ж ты, аднак, ласая на скваркі... Ты мо' й малачка-б часам з'ела?

— З'ясі з табой, каб цябе ўжо пранцы паелі... Наеўся мае жыткі, болей ужо некуды... У людзей і кароўкі, і конікі тыя, у людзей і сала, і маселца, і авечкі ў людзей бегаюць... У людзей будзённашае і святошинае—і людзей прыняць і ў людзі выйсці, а тут мадзееш, гібееш нямаведама за чые грахі...

— Цыц, Агапа, гдзе казані казаць да пра грахі плесці... Чые-ж грахі, калі да не твае? Праз свае і паштвае. Сама ведаеш, з чым я цябе ўзяў, з пасагам якім... Калі ў мяне двое было, дык у цябе чацвёра, прывяла вун кут поўны... Да сваіх, дзякаваць богу, прыдбалі... Што і казаць, не абыйдзены гостпадам богам. Дык вось... А ты, Яўхім, таксама заўтра да саду

пойдзеш. Напрашу ужо можа ўпраўляючага, а мо' і дасць ся-
кую-такую працу, сцірэгчы там што...

Агана хлінае носам на печы, туды-ж шкрабеца Мірон і
хутка ў дунінай хатцы толькі й чутно як шархаяць ля коміна
прусы, да за нечкай стрыкана цвиркун. Ды яшчэ небу забаве
шэнты прыглуннання, па печы.

— Дурины-жса тіл мой... Міронька...

— От ужо, памірыліся, ліха вашай матары... — з прыкрасцю
думае Яўхім і ідзе на двор, на вуліцу, на нізенскую прызбу.
На вуліцы нічла. Ізесці там ля царквы, на самым цвінтары
сіываючы дзячутні, да на мястечку, па вуліцы местачковай
дзе-ні-дзе мігациць яшчэ вони. То не ўгаманіліся яшчэ шаўцы,
крауну, слепінцы, вони над сваім начыннем. Ля Цыбалавай хаты
сядзіць Напрэй, пакурыве цыгарку і чутно, як смачна цвиркае
ён глоною скрэзъ зуба.

— Схадзіць хіба...

Напрэй вялікі другака Яўхімаў, не разаллеш вадой іх, калі
ёсць, якая волыння хайліна. І што іх злучала разам, што прыму-
шала іх сядзець разам цэлыя гадзіны, абхажваць па святошных
тнях усе наўакольныя лесы і падлі — яны і самі не ведалі гас-
прычыны. Вось проста цягне чалавека да чалавека, пагава-
рыць аб чым, парайца ў сваіх невіліхіх спрахах, падзяліца
думкамі хланечымі, на жыцце паскардзіца

— Дым здароў, браце, — і Яўхім прымайстроўваецца на-
прызбе.

— Вечар добры! Хіба не высядзеў у хаце?

— Дзе там высядайш? Даўшина ўжо задужа ды й моташна,
ведаеш, у гэтай самай хаце нашай...

— У хаце, кажаш, тваёй?

— Дзе там, у бацькавай хаце...

— У бацькавай... А ведаеш, што я табе скажу—добра гэта
хту мець, ды каб сваю, ці хая бацькаўскую. Дужа добра. Вот
я, скажам, сіджу вось тут, сяджу на чужыне, у сяле чужым,
у чужым краі, на чужой, можна сказаць, прызбе, у чужых, можна
сказаць, людзёх... Сяджу я... Ты вось сядзіш... Табе яшчэ можна
і слова сказаць, бо разумееш ты... А паспрабуй, з імі пага-
вары. «Бежаец ты, на нашу зямлю галішся, а сваю немцу пра-
далі»—толькі й чуеш ад людзей часам. А ты-ж і бацькоў меў, і
сялібу меў і край свой... Свой край меў... Да-а-лёка... Колькі

дзён здных па сашы ехалі, ды чыгункай яшчэ... і рэчка ў нас,
глыбокая рэчка, рыбная... А па берагах ласы, бары...

— І такія-ж ласы як нашы?

— А чаму-б ім быць інакшымі? Вядома такія. Хвоя табе тут.
елка, і бяроза дзе-ні-дзе пракідаецца, дубняк, лём... і верасы,
верасы па хвойніку, як зацвітуць гэта пад восень... Ведаеш,
дужа-б хацелася ізноў там набыць, хатка там у нас старэнская,
старэнская і садок невялічкі... А мо' і спалі даўно яе казакі ці
немцы. Казалі людзі, што мала вёсак засталося, усё больш па-
паленія. Толькі-б чаго па нашу вёску галіца, невялічкая яна,
двароў тых з трывцаць... І гэтак у лагчыне стаіць, і пасярэдзіне
ручай. Светлы такі ручай—каменчыкі там на дне, пышчынка
кожная як на далоні ў цябе. Дужа-ж вада светлая. І студзё-
ная... Вось тутака ў вас дык німа такой вады і ручаёў такіх ня-
машака. Вун у рэчцы дык чорнае дно. Нібыта рэчка бяздонная,
а ўсяго ё глыбіні ў ле—па пояс. І дно задужа тварістае, бруд-
нае дно. Ізноў-жа, балаты... А ў нас калі не лес, дык пяскі, цэ-
лья горы пяску...

— Вялікая карысць з таго пяску?

— Ды я-ж не к таму, што карысць... Іншай толькі ў нас.
На бацькаўшчыне на маёй... А цяпер мо' і не звярнуцца болей
ніколі. Дзе там. Бацька памер 'шчэ ў дарозе. А матка тут у су-
седній воласці ў фольварку служыць. Ды сястра яшчэ Марта.
Аддала яе матка ў манастыр служыць, пад Быхавам дзесь...

— У Варкалабаве мусіць...

— А хто яе ведае. А вот тут, у Цыбала.

— А чаму табе, канешне, быць у Цыбала? Не знаюў хіба
ужо другога чалавека?

— А што мне? Вялікі клопат. Царма ніхто клеба не дасць.
Ці ў Цыбала, ці ў дурыбала, а працавань усёроўна трэба.

— Ну, гледзичы, як працаваць...

— А як працаваць? Калі працаваць, дык працаваць. Хіба-ж
у дурыбі гуляць! Не звяклы я, каб гэта па цянъках...

— Ды яно вядома... Але-ж за працу павінна быць і плата
добрая. А хіба-ж Цыбал табе плоціць добра, ці што? Хіба ты
за гэты год знасіў добра, ці з'еў добра?

— А ліха яго бяры. Не горш як у бацькі было. Сыт покуль
што. Ну, калі ён там не дадасць крыху, калі самі ўжываюць
больш смачнейшае, дык вялікая з таго бяда, як ніяк, але-ж гас-
падары яны...

— А дурань-жа ты, Напрэй, і вялікі дурань. Табе вот у салдаты трэба хутка пайсці, а грошай і ні капейкі ў кішэні, і нічога ты не прыдбаў. Я і то часам псалтыр пачытаю па нябожчыку, глядзіш—і кавалак палатна на сарочку, ды яшчэ і злоты які. А то ў царкве вун па нядзелях на крыласе наспіваю крыху з дзякам—і тут якая капейчына набяжыць. Прауда, бацьку аддаю, а то й мачаха часам скрадзе, але як ніяк усё-ж ткі капейчына **А** ты-ж, можна сказаць, у Цыбаяла поўны гаспадар і каб гэтва за нічога...

Над прызбай бразнула шыбка, адчынілася, і ў акне высоўваецца касматая Цыбалава галава. Рысаў твара яго не відаць, але па тым, як злосна сіліць ён, выціскаючы слова за словам, тываць, што дзядзька Іван дужа ўзрушены, усхваляваны.

— Яўхімка, а Яўхімка! Ты от насядзі яшчэ крыху тут...

— А хіба вам, дзядзька, прызыбы шкода?

— Ты пагавары мне яшчэ!—Пасправуй-ка яшчэ слова другое, калі не пераб'ю табе другой нагі. Іш ты яго, супастата... Сухарукі гад, а туды-ж, лезе. Цыбал яму перашкаджае, Цыбал мала плоціць. От я табе зараз заплачу, ліха тваёй галаве... Пачакай яшчэ, як скажу бацьку, дык ён табе пачэша скуре. Іш, гадаў...

— І чаго вы, дзядзька, уз'еліся? Хіба я ў вас укроў што, ці што?

— Гэтага яшчэ не хапала! Напрэй! і ты добры! Заўтра на пожні трэба ехаць; дык ён на прызбе выседжвае, таварыша знайшоў... Пашоў спаць, даўно час, каторый то пеўні пелі...

— Ды яшчэ ніводныя!

— Ніводныя... Хіба табе яны ў знакі? Айда спаць...

— Ды не хочацца яшчэ спаць, задужа не хочацца...

— Ці мала што не хочацца.. Вось прыдзе зіма, стане час вальнейшим, тады і гуляй сабе, дужа мне аб табе клопату... А цяпер айда... Яўхім, а ты не стой, нечага хаты мае пільнаваць, ідзі мільнуй бацькаву, каб не скралі часам бацьку з мачахай...

— Пра бацьку майго нам задужа малы клонат, дзядзька іван.

— Ідзі, ідзі, чыкільдзей, дужа мне ахвота гаварыць з табой, з дурніцаю.

— Цыбала ты сам дурное, мяла тое прожарнае...

— Ну, ну пагавары яшчэ!

— Крывасмок ты, бач, чэрава распусціў гнілое...

— Адыйдзі, кажу!

— Іш ты яго, законы знашоў, каб другімі распараджаца.
Прызы бы яму шкода, мо' з'еў-бы часам.

— Адыйдзі, крывы!

— А вось і не адыйду...

— Ну ѹ не адыходзь, пранцы на цябе няхай сядуць, каб ты ўжо каменем стаў... Вось і зачыню акно, шуядэль гэткай... Бач, ты яго, крывы, а фасон трymае.

Дзядзька Іван бразгае акном, зачыняе. Злосць у яго ціхай, часам зусім непрыметная. От і злое часам на чалавека, але і віду таго не паказвае. Усё непакоіца, каб гэта цішком, цішком, да абдурыць каго, да каб без гоману, без тлуму таго, без лішняга клопату. Нахрапам каб узяць ціхім, падыйсці неўзаметку.

— Дык спаць хіба пойдам.

— А ўжо-ж... не дражніца-ж з дурным гэтым, з целябukаватым... І каму толькі добро гатуе? Сын той, дык званне тое... А ўсё пнецца, ўсё пнецца, каб паболей у гаспадарку, вун у колькіх салдатак пожні пазабіраў... І куды яно што дзенецца? Усё ў банку прэ... І каб сам што п-людску спажыў, дык не. Вун ходзіць як бацька мой, аднымі трантамі трасе. Дзіва 'шчэ, як гэта на чабаты собіла ўзбіца, то-ж мусіць плакаў месяц цэлы, што скuru сырцовую загубіў...

— Дык ты прыходзь ужо вечарам...

— Да ўжо-ж... Прыду...

9

На бярвениях ля стараставай хаты сядзелі салдаткі. Тут былі і старыя, удовы, з нярухавымі тварамі, на якіх застыгла, здаецца, пячаць векавечнай заклапочанасці, на якіх сетка змаршчакоў даўно сагнала ўсякія адзнакі радасці і смутку, на якіх тупа выглядалі выцвілыя вочы. Старыя зябка хуталіся ў свае хусты, у ватныя, пазалапленыя жакеткі. Маладзейшыя, тия сядзелі паводдаль. Там чуваць быў смех, жарты і толькі калі-нікалі прарываліся тужлівыя слова:

— А божачка, от чулі-ж, Парашчын мужык, ~~старушы~~.. Кажуць абедзве нагі адразаць будуць...

— Дзіва што адразаць...

— Не памёр каб!

— Вядома, дактары, ім-жа й ведаць...

— А то ёшчэ можа й хлусня?

— Дзе там! З шпіталя вун пакет атрыманы, паперы прышлі.
З крыжам яшчэ чырвоным. Сам стараста перадаў учора...

— Што-ж цяпер Парасцы рабіць?

— Што рабіць? Не ў пролубку-ж кідацца. Выходзяць можа,
вось глядзі і вернуць чалавека кабецине.

— Без ног?

— Трэба-ж думаць...

Бабы задумадзя. І ў кожнай у думках было: а мо' й мой
паранены дзе... І не хацелася думаць, што можа ён і забіты,
што можа ён даўно пахаваны, можа яго косні даўно ўже ў
землі спаражнелі...

— А вось былі мы анодысь у фальварку—сена грэблі над
коктам—дык казаў гэтэ ўпраўляючы, што зноў набор будзе,
мабілізацыя, іншоў год будуць брашь з маладзейніх... казаў,
мо' і з старых гадоў таксама возьмуць.

— Дзе ты іх ужо набирэшся?

— Ча-а-му? Зно-о-йдуць... Вун, калі гадавала, калі начэй не
ласыпала, калі толькі ў клопату таго было, як бы хутчэй вы-
гадаваць, на ногі падніць, каб ужо самі сваёй рукой хлеб елі.
Дык тады іх не было... Ці сътыя яны, ці абутыя, а ці ўзімку
адзетая—дык ім тады малы быў клопат аб гэтым. Хоць ты за-
дышыся з імі, хоць ты выйдзі на ростанькі, да раскрыжуйся на
сырой зямлі, дык яны не бачылі, ім не трэба было гэтага ба-
чыць... А цяпер уга... зно-о-йдуць... Як-ж, вынеставала маці,
крывею сваю выходзіла... Дык возьмуць, возьмуць чсрту лы-
саму служыць, ниведама каго абараняць... Хіба хату сваю—ре-
шата дзіравае, калеку-каня, або парабчанствіс сваё сіроцкае...
як-ж... уга!... Во-о-зымуть... Вот даць каб, дык іх няма на гэ-
та... А ўзіць, каб змаглі — дык і цябе ўзялі-б, не бяда, што
старая...

— Куды ужо цябе, цётка Барташыча, хіба лягушак ганіць
з-пад пушак,—заўважае стараста Хвядос Мялаў, пагладжаючы
редкую, чорную з сівізной бараду.—Ты, браце, там не патрэбна.
Яшчэ-б маладзейшую каторую, дык хіба салдатам на забаўку, з
тебе ужо куды, табе ужо, галубка мая, белы білет вышаў...—
і стараста падміртваў салдаткам шерымі, як мышаняты тыя-
вачі.

— Ну, ты скажаш яшчэ,—крыўдзяцца старая бабы. А мала-
дый насаму ў хусткі.

— Дзівіся, стары, а щэ трасца на ўме і дапяў-жа Барташысе.

— Дапяў... Чаму й не... Што яму—кабану—робіцца... Толькі і клопату—нядоімку збіраць, скуры здзіраць апошнія з людзей,—абзываеца Барташыха.

— Ну, гдзе вам, базар развлі. Вось ідзіце хаяці дахаты, спасобія выдаваць буду.

— А за які, дзядзька, месяц?

— За які дам, за такі і будзе!

Стараста выклікае па спісу жанчын, доўга і марудна пералічвае жоўтыя рублі, слупкі медзякоў і разоў з дзесяць зверыўшы падлічаныя гроши са спісам, з вялікай неахвотай перадае кабецине. Тая беражна, натапырыўшы вусны, пералічвае гроши, уздыхае, і асцярожна заварачвае ў ражок хусткі:

— Дык дзякаваць ужо, дзядзька... Раней вун гэта пакуль у воласць дайнеш, ды ногі саб'еш, а часам і не выдаюць—разы па два, па тры хадзілі... А цяпер нішто...

— Ото-ж-бы й то...—паважна кажа Хвядос і яго воны—спрытныя мышаняты—старана бегаюць па валасному спісу ды зредку заглядаюць у замусоленую кніжку, дзе ў яго вядзецца свая бухгалтэрый: «Дар'я—пуд муکі ўзяла жытніе перад пятроўкамі», «Сцяпаніха—тры пуды ячменю на адработ у жніве», «Ладымірыха—бульбы...» А колькі тae бульбы, хто яго ведае, запісваў мусіць тады, як ад швагра прышоў. Шчэ казала жонка: «Пачакай ты з бульбай для маладзіцы, 'щэ з п'яных воч, дык і перасыпеш якога гарца».

— Настуля, а Настуля!

— Чаго, дзядзька?

— Колькі ты бульбы ў мне брала?

— Бульбы? Асміну брала, усяго асміну...

— Дык давайка палічымся... Колькі табе тут? Два рублі трывцаць... Ну вот якраз. Хіба яшчэ там дзень які пажынаеш...

— Дык, дзядзечка, а як-же мне цяперака... Калі там тое што будзе з поля, а тут-же з дзесяцьмі, ды не прыкупіся ні да чога...

— А мне-ж якая да гэтага, мая галубка, справа? Хіба я ў карміцелі якія вам наймаўся: любіце браць, дык любіце-ж і аддаваць.

— Ды яно-ж...

— Вынь да палож, вось яно як...

— Дык яно-ж, дзядзька... як-же гэта, каб без капейкі... і куды мне з дзесяцьмі падзеца... каб гэта 'щэ свёкар быў, а то-ж самі

ведаецце, 'шчэ вясной памёр. А тут-же напасць гэтая, нібы насланне якое, кароўка і тая ялаўкай ходзіць... І што-ж мне рабіць... А бо-о-жа-ж мо-о-о-й...

Прыгожая Настуля. Двое дзяцей у яе, але ўсё яшчэ крамяныя шчокі ў яе і гэткія-ж бучныя грудзі—вун так і захадзілі ходарам. І непрыгожа, калі баба пускае слязу... Дужа-ж яно непрыгожа, калі баба пры гэтым ды кроў з малаком. І ледзь прыкметна моршчыцца Хвядос. І думает Хвядос. І рашае.

— Слухай, ты, Настуля! Табе гавару, ці не? Ну, чаго дождж пусціла, чаго? Тут людзям сена грэбсці, а яна ваду пускае... Чаго ўжо там... Бяры хіба паўтары рублі, а там ужо разлічымся пасля.

Настуля выцірае рогам хусткі твар, бярэ, не гледзячы, гроши, усхліпвае і не развітаўшыся ні з гаспадаром, ні з бабамі, выходзіць з хаты.

— Слухай-ка ты, стараста!

— Чаго там?

— А вот табе слова скажу,—паважна кажа зашоўши ў хату Напрэй Казёл, за кожным словам пыхкаючи піпкай.—Табе я кажу—людзей ты не крываудзі... Глядзі...

— Што глядзі?

— А так... глядзі... Ты зарышся на гэтыя гроши салдацкія, дык глядзі, каб яны табе...

— Што ты там плявузаешь?

— Каб яны табе не вышлі бокам. Ты не глядзі, што ты стараста. Гэта дарма....

— А ты што за ўказнік, ды ў маёй уласнай, можна сказаць, хаце? Мо' хочаш, каб па ўрадніка паслаў?

— Ты гэта кінь... урадніка, урадніка... Пацалуй ты гэтamu ўрадніку... Во' што... А людзей крываудзіць не смей. Ты не глядзі, што на табе бляха. Бляха—гэта дзярмо...

Стараста дужа пакрыўджана, не столькі за сябе, колькі за бляху, за гасуда-а-ршвенную бляху. За туго самую бляху, што дае яму столькі павагі, пашаны колькі на ўсім сяле, перад усім вобчаствам. Уга, бляху абразіць... Толькі, што ты з ім зробіш, з Напрэям, які не толькі яго не паважае, але-ж гэткія слова адпускае і аб урадніку. Дзіва што аб урадніку, ён і пра папа можа нагаварыць... І што ты яму зробіш, ахвота з такім чала-

векам чапаца, з непрыемным такім чалавекам. Толькі клюпату табе наробіць, не болей.

— Напрэйка! Ты пра бляху кінь. Ды кінь плявузаць... Якая тут крыўда каму... Паслухаў вось жаночай звязі, дык і думае бог ведама што....

— Уга, цябе паслухай, ты ў нас гаваркі...

А бабы перашэлтваюцца, ківаюць галовамі, адна другой на вуха: «Бач, бацца ўсё-ж Напрэя, гэта яму не бабы... Усё-ж мужчына... Але-ж Напрэ-э-й... Гэтак-жа на старасту... Вось каб да нам гэта так...

Ужо бабы началі разыходзіцца, як Хвядос успомніў аб лістах, што прывёз разам з грашмі з воласці...

— Пастойце-ка, пачакайце крыху... А лісты-ж я вам і забыўся аддаць.

Усе настараражыліся, бо непрыемна цяпер лісты атрымліваць: у таго парапены, там кантузія, а то зусім хто з жонкаю расстаўся... Кепскія цяпер лісты, лепш-бы без іх... Але кожнаму карціць: каму-ж ліст, ад каго якая вестка, і што там дзеёцца, падтым далёкім ярманцам і дзесьці там далёка, далёка, куды не дасягнеш вокам, не пабяжкыш на праведку.

— Дык вот і лісты... Арцёмічысе тут ёсць... На во... Ад сына мусіць... з пичаткай сюргучнай, уга, які важны пакет, з каронай царскай...

Арцёмічыха, сівая, сугорбленая бабуля, доўга трymае ліст, баючыся дакрануцца да бліскучай пичаткі і асцярожна хавае яго за пазухай.

— А ты яго прачытаі, што піша?

— Дзе мне чытаць, калі не ўмею. Вось напрашу хіба Яўхіма крывога, няхай прачытае мне з Арцёмам.

А праз колькі часу безнадзейна пытала Арцёмічыха, пытала і не ведала—каго: ці сябе, ці крывога Яўхіма, ці мужыка свайго Арцёма, які як трymаў подплетку ў руцэ, так і застаўся з ёй сядзець.

— Дык што-ж гэта такое? Людцы, вас я пытаю? А ці-ж ён каму ліхое зрабіў? А божа-ж мой, бо-о-жа...

Старэнкія сцены рабіліся яшчэ больш цмянымі і маўклівымі, ды стары Арцём не ведаў, дзе пакласці недаплецены лапаць.

Смешныя ў багародзіцы вочы, як гузікі тыя павылупляліся...
 І глядзіць усё ўніз, глядзіць на дзіцёнка свайго. Бач, пузачень-
 ке, раскінула ножкі, ручкамі матку за бараду хапае. Уга... пу-
 пок і той непрыкрыты... Іх, дзі-і-шнечак... Цёпла цяпер, со-
 нейка грэс, краскі, бач, распукнулася, расцвітаюч, цвітуць на
 палянцы смалянкі, дух ад хвоі ідзе і па кары цякуць-снякаюць
 бурштынавыя слёзы хваёвый, ну нібыта вун тыя каменчыкі, што
 ў венчыку багародзіны пад сонцам бліскациць. А зімой... У-у-х...
 Страціна зімой. Як-жэ быць табе непрыкрытаму, дзіцёначак мой,
 пузаченькі...

Гудуць, ці-і-ха, ціха гудуць верхавінамі хвоі, ледзь учуш-
 іх спевы. Вун пчолы на палянцы гудуць так, да жоўтанузы
 шмель хоча спеца з імі, ды ўсё не ўдаенца. Толькі й выходзіш
 у яго: бом-бом-бом...

На суку вун дзяцел тутукае. Упёрся хвастом у кару і сядзіць
 наважна, толькі газавой гэтак верць-круць. Ну нібыта ўраднік
 той, калі падносіць яму чарку гарэлкі сястра Аўдакія,—пакру-
 ціць, пакруніць, ды дзюбаю ў дрэва ізноў—тук-тук, тук-тук...
 Працавітая птаха.

Ціса, піка лазоўка. Толькі цурчыць ручайкі крыху, што вы-
 цякае з святой крыніцы, з того драўлянага зруба, на якім стаіць
 капліца. Сперадзі ганак, на ім невялічкі калодзеж—рукой да-
 стаць можна вады. Над калодзежам багародзіца, усё углідаецца
 ў сваё богам дадзенае дзіця. Ці то ў скарабёнку ўглідаецца... Ля
 капліцы дарогі крыжуюцца—з містэчка і праз лес у далёкі го-
 рад. А другія ўніз, лугзвая, на шырокія пожні дніпроўскія,
 туды, пад кручу, дзе сцеражэ дзед Амяллян рыпучы паром, рыбу
 там ловіць, бульбу пічэ, ды лаеща часам з перавознікамі. На
 скрыжаванні дарог крыжы стаяць: вялікія, маленькія і так сабе,
 сирэднія. Вун іх колькі, павыросталі як тыя апёнкі ля корча бя-
 розавага. І на кожным безліч пярэднічкаў—і калі толькі бабы
 гэтых ўпраўляюцца шыць да гафтаваць.

А кроукаў колькі ад капліцы, там, дзе зышліся купкаю елкі,
 халупа стаіць у троі вакны: два на капліцу, адно на Дніпро, на
 шырокія пожні. Сенцы, невялічкі двор з высокім плотам ды
 клець. Ды яшчэ сабака ў будцы, вялікі, страшэнны сабака, а за-
 вецца па звычайнаму—Жук. Жывуць у халупіне дзве манашкі.
 Сястра Аўдакія—нос гарбылём, гаворыць з прыпевам, а самой

год з пяцьдзесят. Ну-й нелюдзь—і то ёй кепска і то не тое і трэцяе не да парадку. А другая—сястра Марыля. Тая куды маладзейшая, будзе ёй гадоў з дваццаць пяць, маладая сястра і пячувая. Калі выпраўяць часам стары пантопак куды—гэта так на сястру Аўдоку—тады і пачненца: і снэвы і скокі, чаго, чаго толькі не вычварае. Пачне «разлуку» співаць, альбо «сцерагуць маю турму»—дык, здаецца, і заплакала-б, заплакала... да таго-ж жаласліва так і шчыміць на сэрцы.

— Ты глядзі-ж толькі, не кажы сястры Аўдакіі. У-у-х, злосная яна. Чаго, чаго, а пры ёй не запиеш.

— Чаму?

— Ну ў дурніца ты, чаму... Хіба-ж можна манашкам да несні пець, да пра долю дзявочую, пра белы свет, пра дружка таго мілага, да што сэрцу люба, пра гаруче каханне, ды пра ночы, ночкі тыя веснавыя.

— А чаму гаручает?

— Дурніца ты, Марта! Пажывеш вось, тады і пазнаеш. Не закахацца-ж у хвою каравую, альбо ў Амялляна таго...

— І Амяллян чалавек добры. Каб не ён, хто-б дроў насек?

— Дровы, дровы, даліся табе гэтыя дровы...

Жывуць манашкі, капліцу пільнуть, да сабираюць на манастыр, які паслаў іх сюды вёрст за пяцьдзесят за праступкі розныя сцерагчы крыжавыя дарогі. А Марта паслушанкай у манашак, другі месяц, як сюды з манастыра прыслалі. У Марты праца: навары, памый, прыбяры, сходзі па ваду, прыслужвай людзям, што зредку заглядаюць у капліцу, прыслужвай манашкам. Да не проста прыслужвай. А ў кожным разе да сястры Аўдакіі, да паклон ёй, да нізкі: «Блаславі мяне дровы прынесці, маці Аўдакія!» І бласлаўляе, шлэпаючы сваімі старэнчымі вуснамі ды падстаўляе яшчэ руку цалаваць. А рука тая вузлаватая, ды гуркамі ад яе пахне кіслымі да алеем. Ды яшчэ калі што, як учэпіцца рука ў валасы, дык, здаецца, так-бы й выскубліся ўсе адразу.

— Мейсца гасподняга не паважаеш, бач, разгоцалася як кабыліца... А ты з малітваю, з малітваю...

— А чаму з малітваю?

— А ты слухай, што табе гавораць, ды паменей распытай, бо са старышся хутка... Госпаду богу непрыемна бачыць, гэта з святых нябес сваіх, калі чалавек ды не паслухмяны, да малітвы

гасподній неахвочы, ды бязульны, ды распусныя думкі ў яго ғалаве...

— Гэта ў господа бога, маці Аўдакія?

— Божа мой, божа, што вярзуць твае вусны... Сястра Марыля, сястра Марыля?

— Слаухаю, сястра Аўдакія!

— Вазьмі ты хіба кажанё гэтае, ды навучы яго розуму, ды пакладзі на яе кару гасподню: усю сядміцу ні мяса, ні малака, апрыч толькі ішчымніцы. Дужа гэта для душы добра, калі цела зміраецца. Прадстане тады душа прад вочы боскія і здыме з яе госпад бог усе гракі: вольныя і навольныя, і ляціць тады душа вольная, як тая птаха-голуб... Ва імя айца і сына... Адвядзі-ж ты яе з маіх воч, да не ўвядзі мяне ў грэх, у спакусу перад днём тым святым, перад нядзеляй...

Сястра Аўдакія становіцца тады звычайна перад іконаю і цэлымі гадзінамі чуваць, як бубніць яе старэчы голас:

— Свят, свят, свят... Госпадзі, ачысці мяне грэшную.

Альбо ўчне исалмы чытаць.

І нудна-ж тады, нудна... Збегла-б, здаецца, на край света, каб ведаць, бегчы куды. Але куды пабяжкыш без пуща дарогі ў белы свет як у капееку... Калі-ж нікога навокал, ні адзінай душки табе знаёмай, чалавека ласкавага. Хіба Аміллян вось. Ну, Лаурэн яшчэ часам зойдзе пад нядзелю. Але што яны. Вун крыўдзілася Амілляну раз на жыццё нуднае, на сум, на тугу па ласкы матчынай. Дык дзе там, толькі й ведае стары, што параду.

— Цярпі, мая галубка, цярпі, госпаду богу служыш, яго сыну ўсявішняму. А гэта-ж не кожнаму дадзена. Я вот паремам кірую, людзей перавожу, коняй, з людзьмі па-людзку і абыходжуся—і сваркі табе тут і лаянка і ўсякі табе клопат. І ўпраўляючы цябе лае, калі мала прыбытку, і твой-жа брат селянін крыўдуе: апошнія кажа, гарцы, збіраеш... дзе ўжо тут пра госпада бога думаць... і рад-бы яму паслужыць, а язык вось так і цягніе, каб гэта вылаіць како ды паямчэй... А твая справа божанская... Ты от і цярпі, служка хрыстова... Трымайся... А калі спакуса якая, дык ты па ёй малітваю, словам божым, альбо працай якой... Дужа-ж гэта на карысць ідзе... Яно й палягчэе.

— А як яно вам, дзед Аміллян, хіба лягчэй, калі вам, скажам, бульбу пачы трэба, а сала і няма, а сала ўпраўляючы і не даў...

- Дык я, мая галубка, з малаком тады, з малаком...
- А калі, скажам, і малака нямашака, а дужа-ж есці хо-
чацца, і скваркі хочацца, і малака хочацца...
- А я тады, раба божая, аблуплю бульбіну ды са словам
божымі...
- І нішто? Смашна?
- Дзіва што, калі са словам божымі, дык яно, вядома...
- І на души палягчэе, дзед Амлялля?
- Дзіва што... От дурніца, даруй-жа божа!

... А цяпер вось добра. Сястра Аўдакія ў горад паехала, па-
ходам. Нейкія ў яе там справы ў благачыннага. Сястра Марыля
ў мястечка змылася, мусіць па спрахах тых манастырскіх. Заста-
лася ля капліцы Марта адна і ніхто яе не турбуе: прынасі да
аднясі, да госпаду богу памаліся, багародзіцы пакланіся, да
паглядзі, ці не скіслі туркі, ды сарочки памый.

Прыкра тут і сумна... Каб не праца, дык нямаведама што...
Бадай што ў маткі ўсё-ж лепш было, ніхто на цябе не пасва-
рыцца. Але дзе цяпер матка... Як праведала раз у манастыры,
дык з таго часу і не бачыліся... І хто толькі вайну гэтую выду-
маў і каму яна на патрэбу? Вот бацьку згубілі, і хаты нямашака,
і коняй няма; і каровак... І нямаведама, дзе брат. І нямаведама,
ці сустрэнуща калі зноў.

Наплываюць слёзы на вочы, кіпаюць на мох, на бліскучас-
той лісцейка бруsnічнае, на шышкі хвёвыя, сухія шышкі, па-
хучыя—колькі іх Марта паназірала на самавэр, куды лепш,
чым вугальле...

А хвоі гудуць. Ці-і-ха, ціха гудуць верхавінзі, зялёнымі да
высокімі. А за імі блакітнымі прасцірадламі праглядае далёкае
неба. Адтуль углядзеца сонца і ад яго лапкі светлія па замлі,
па вераску, па карэннях каравых, па лісту бруsnічнаму, па му-
чаніку, па жухлых голках-хвайнках. Ды пчолы гудуць на па-
ляне. І спаважнае бомкае шмель жоўтапузы. Ды ўглядзеца бага-
родзіца, уныпіўшы сінія вочы ў ненагляднае дзіцятка.

— Іх, пуз-а-ценъкае...

11

Складалі апошнія капы ў старасты. Сам стараста, яго сын
Банадысь, дачка Агата, Аніс—шахцёр, сусед, Валодзька пастух,
да з дзесятак салдатак. Дапамагала старастава жонка, хіба от

толькі для прыліку. Бо ўсё войкала, бедавала, што нешта вадка ёй, мусіць выпіла вады з канавы—ад таго і мутарна. Вожкала і садзілася на абскубленныя купіны, ды сашчарэніўши рукамі жы-
вот, качалася ўзад, уперад, ды прасіла ў бога, каб-жа даў ды
хуткую смертуху.

— То-ж жытка мяя, жывеш, жывеш, і ўсяго ў цябе ўдосталь,
дзякаваць богу, але-ж няма, каб гэта да на душы спакой... каб
гэта да супакой табе, да лагодненъка ўсё, да мір табе ў хату..

На хвіліну замаукала Хвядосіха. Тады чуваць, як шархаць
спрытныя граблі, як жартуюць солдаткі з Анісам, завіхающи-
ля яго, кіяць над ім.

— Чаму, Аніська, не жэнішся, сансееш вось так, хто на цябе
тады і пагаліцца?

— Уга, колькі вашага брата, а вы на што?

— Мы? Не для твайго, браце, носа. Бывае, апячэшся часам...

— Ну, каторая гэта там? Ты, Аксенія? Ну, падыходзь!

— Ідзі ўжо, йдзі кручаны... А то грабілнам...

— Не падгадэй, Аніс, трымай марку—кідае паважна Валодзька
настух, дастае капшук, круціць цыгарку і доўга выбівае крэсі-
вам агонь, дзъмухае на трут і смачна закурвае.

Дужы хлапец Аніс, дзябёлы. Чорнаяя валасы ў яго, вое з гар-
былінкай, пранозаватыя чорныя вочы. І хада гэткая-ж, па-
глядзіш; воч не адарвеш. Кажуць, белабілетнік Аніс, порча не-
какая там... Але якві справа дзяўчатам да порчы тае, да нейкага
там ліха... ліпнуць як мухі на мёд. Ліпнуць дзяўчаты, ліпнуць
солдаткі.

— І-і, таечка, хлапец-ж не хлапец, а...

І не ведалі, чым-жка называць...

І завіхаліся ля капы маладзішы, накідываліся ўсе на Аніса,
дужаліся, закапаць у сена стараліся. Тая за сарочку шкумане,
тая сіліцца пад ножку даць, другая на бок паваліць. Але дзе ты
з ім з чортам дужым справішся, мільгацияць толькі лыткі салда-
так, сиелыя лыткі, белыя, да дзябёлыя, калены загарэлія, сон-
цам налітія, да анучы з аборамі пяньковымі ды раменінмі.
скуры чорнай сырэцовай. Задыхаліся, сапуць, а ён шкуматасе.

— Прузынічка, з маманікі мае, ты яго пад ныркі, пад ныркі,
гада печанага...

А гад печаны і сам ужо ўстае, ад сена атрасаецца, з-за каў-
няра пацяруху забірае.

— Будзе ўжо, досыць... Не ўгаманіліся? А то задам пытлю...

— Ну, вы тут раскапушыліся, усю капу раскідалі... Айда, айда, нечага гармідар ладзіць,—ні то сурова, ні то лагодна абзываещца дзядзька Хвядос, і не распазнаеш, што хаваещца пад яго чорнымі вусамі: ці то ўсмешка, ці то калочыя маршчакі незадавленасці.

А маладзіцы ўжо спываюць. Ідуць рвд у рад, варушаць, грабуць духмянае сена, сагінаюцца спацелымі—і адзін за адзіммі кладуцца ў копы пласты. А песні льюцца па пожні, далаітаюць да высоке кручы і разлятаюцца рэхам па дняпроўскіх лугах і паях, аж да самага сіняга бору. І ў песнях тых і пахучымі краскі, што вянуть, хіляцца пад касой востраю, і чайкі, што лятаюць над алешнікам, над асакой узбрэжнай, лятаюць да кігікаюць, ды гэтак-жа жаласна. Тут і воля дзявочая, доля жаночая, і свёкар, і дзевер, і злая свякруха-мачаха...

— Ух, ты...—вырываещца ў Хвядоса, і сам ён не ведае, што ў гэтых словах хаваещца. Дзіва, сена колькі таго аднаго. На ўсю зімку хопіць, ды прадаць ішчэ колькі можна, ды назычыць там на здробот. Латва з гэтымі салдаткамі, ты ёй бульбы пуд, а яна і стараещца, душу сваю перад табой пакладзе, бо ласку тваю, дапамогу тваю адчувае... Але й сумна крыху. Не ў сене-ж, не ў бульбе адной услада тая чалавечая... Вун квактуха сядзіць, стары вылівак... Адны косці... Вядома, у гаспадарцы яна свой чалавек, найлепшы дапаможнік і саюзнік твой... Хто як не яна лепш ад усякіх зарубак памятае, каму і што назычана, і хто колькі павінен прынесці і прывезці: ці то бульбы асміну, і чичменю пуд, ці гарнець тых канапель... Сядзіць як квоктала над скрынямі ды над кубламі. Але...

Вільгагцю павеяла з Дняпра. Вечарэ. За алешнікам Настуля капу складае, толькі й мільгагцяць яе анучы белыя. Сур'ёзная маладзіца, ні то што другія, якія на хлапцуў кнапіцца. Да яе не падступішся. І крамянная маладзіца. Ох-но-хо...

Прыемнай стомай млеюць плечы, гэтак соладка пацягваюцца. Каб-жа да нікога поблізу тут... І аглідваещца як воўк Хвядос. Не відаць, усе за алешнікам. Ціха падкрадваещца.

— Дапамагчы. Настулька, змарылася!—шэнчущь перасохлыі вусны.

— Ды што вы, дзядзька Хвядос, якая тут змора. Сена складаць—адзін адпачын.

— Дык я ўжо табе пасаблю крыху...

— Да навошты?

— Ну, ну...

Хвядос зграбае сена і стараецца разам падносіць да капы. Вось кладзе яна пласт, умінае яго граблямі, усклаўшыся ўсім тулавам на край капы, аж бялеюць лыткі яе паверх высока залуччаных ануч.

— Дай от я ўвамну...

Кранающца рукі дзябллага цела. Дыхае ціжка і засаплasi ад абярэмка. Кружыць пах голаў і колюць твар сухія сцяблінкі асота, ды пяршицы у носе свежы сенны пыл, от-жа хочацца чыхнуць так, каб на яго нарад.

— Настулечка, слухай...—задыхающца Хвядос, скапіўшы яе адзаду за рукі і налигаючы на не ўсім сваім грузным целам. Скоўвающца край капы і спаўзае кудысці на бок. Здалёк ледзь-ледзь даносяцца галасы грэбшчыкаў.

— Дзядзька, а дзядзька, што гэта ўссела на вас, хіба то з розумам...

— Ціху, Настулька, от-жа ўсім пасаблю, чым хочаш...

— Адчапіцеся-ж адразу, а то людзей паклічу. Бач ты яго, звязуліў на старасці... Вот, вот, крыкнущ...

Хвядос шырокай далоній—цёплай, пухнатай—закрывае рот Настулі, прыгінае долу яе голаў, пэдгінае пад паходчую капу і раптам адскаквае, як ужалены, хапающца ротам за палец.

— У-у... язва, паскудніца... Вот павыбіваю зубы.

— А ну, паспробуй... Бач ты яго, да чаго дашоў. Да жонкі ідзі, вун, калі прыспічыла...

— Пашкадуеш яшчэ...

— Ідзі, ідзі, распушнік, а то аперажу грабілнам так, што не ўстанеш. Забаўку знайшоў! Калі ў мяне чалавека няма, дык думае і ўзяў... Юр на яго напаў, скажу вот мядзям. І дзе тыя вочы падзеліся, сораму не бачаць...

— То-ж гадаўка, і зачані яе... Ты ўжо ў мяне пастой, пачакай. Пачакай, пачакай, ты ў мяне дачакаешся...

— Ідзі, ідзі, цокала старое, пакуль грабілна аб твой хрыбет не апаганіла!

Помчыпаў Хвядос да баб, як воўк з хрыбтом перабітым. А тут яшчэ лягушкі дражняцца: ква-ква-ква... сівая галава...

— Ну і шэльма, увесь палец скрывяніла. Пастой-жа, узнаеш ты маю ласку!

І ўесь вечар як пабіты хадзіў Хвядос. Соваўся з кута ў кут, без дай прычыны вытнуў сабаку, прывязанага да дрота, што йдзе аж да клеці і па самыя ганкі. І доўга скавытаў той у будцы, ліжучы выцятае мейсца. Аблаяў апошнім словам парабчанку Хадоссу за тое, што не патрапіла ў час карэц вады падаць, каб памыцца перад вячэраю.

— І дзе ты там цялёнкаешся, рабуха, па смерць хіба пасылаць толькі!

Вячэраў моўчкі. Вытнуў лыжкай па ілбу меншага сына, калі той пачаў бурболіць у лыжку. Той аж заліўся крыкам, нарабіўши гармідару на ўсю хату.

— І шалёны-жа нешта, усхадзіла цябе нялёткай...—буркнула старая, уціхамірваючы малога. Угледзеўшы перавязаны палец Хвядосаў, запытала:

— Дзе-ж гэта собіла так?

— Еж ты ўжо, пудзіла старое...

Канчалі вячэру моўчкі. Канчалі і разыходзіліся кожны па сваім кутку. Хвядос пашоў начаваць у пуню.

— Падушку ўзяў-бы хаця...

— Пад сябе падсцілай, табе-ж усё мулка...

— А каб табе, мой божа, ды сапраўды замуліла!

— Ціху, ціху ты...

— А вось і не сціхну!

— Ну, ну...

— І нечага нукаць там, знашоўся нукала...

— Падперажы язык!

— А каб цябе ўжо радзімцы спяклі, то-ж мая Галованька не-прыкянная....

— Пайшла ўжо, рассыпалася, паехала...—мармытнуў Хвядос і вышаў за дзвёры...